

3.

A Voltaire-fordítások, s egyben Péczeli publikációinak sorát a *Zaire* nyitja meg — szinte az öt Komáromba hozó hajóról küldi a győri Streibig sajtója alá. S nem lehet véletlen, hogy éppen e tragédia fordításával indul literátori tevékenysége: a tolerancia kérdésnek ebben ugyanis nem pusztán vallási, de nemzeti éle is van; a darab Orozmán igazi uralkodói kvalitásait nem pusztán a vallásos, de a nemzeti szempontok mellőzésével mutatja meg; s nálunk még 1784-ben is különös akusztikát kaphatott, hogy éppen mohamedán és török a jó fejedelem e magyar nyelven megszólaló tüköre. Az *intolerancia* pusztító következményei egy virtusokkal felékesített jó fejedelmet döntenek előbb boldogtalanságba, majd halálba —, s Voltaire Péczeli tollán átfolyó opusz-részlege általában is — valamilyen változatban, de — e két pont körül fordul meg: propaganda és dokumentáció a toleráns, alattvalóival törődő jó fejedelem mellett, s intő példatár nyújtása a hatalommal rendelkező, de pártoskodásra, az intolerancia ördögének szabadonbocsátására hajlamos főembere számára. Az adott magyar helyzetben e művek funkciója nem lehet más, mint apológia és figyelmeztetés.

Apológia és figyelmeztetés —, a császár és magyar ellenzéke közötti, mindinkább ellenségesedő viszony kiegyenlítésének szándéka az, amellyel később a „pártosság” mételeyét bemutató *Méropé*-ot, és *Tancrede*-et, valamint az intolerancia borzalmait festő *Alzirt* adja; de ugyane szándék vezérli akkor is, amikor a kor egyik legnagyobb hatású (s Magyarországon éppen az ő, két kiadásban is megjelenő fordításában nagyhatású) Voltaire-művéhez, az *Henriade*-hoz nyúl. S IV. Henriknek, a csak könnyes szemmel idézhető jó fejedelemnek a munkából kisugárzó, a Bé-vezetésben pedig tanulmányszerűen is körvonalazott arcképéről ugyanazokkal a vonásokkal felékesített ember tekint ránk, amelyet Péczeli 1790-es *II. József életének rövid le-írása*, vagy pedig az *Ama jó szívű és embereket szerető II. József halálát kesergető Versek* c. munkáiban rajzol a császárról. József és Henrik egyformán népeiknek „Édes Atyja” — s míg Henrik „az egész földnek gyönyörűsége”, addig József „az istenségnek leg-főbb remek műve”, egyformán hangsúlyos mindkettőjük „virtusai” között, hogy szeretik jobbágyaikat, (a „leg-utolsó jobbágyokat” illetve a „parasztokat”) valamint hogy mindkét fejedelem a „Béke” meghozója népeik számára. A toleráns jó fejedelem dicsőítése mellett azonban nyilvánvalóan ott van a nevelő tendencia is: ilyen, a József-Henrik karakterhez hasonló legyen minden vezető ember; a vallás ürügyén támadt harc borzalmi, az intoleráns pártosok ördögi tettei pedig az ellenkezés veszélyeit mutatják a minden „nagyobb méltóságba helyeztetett Személynek” számára. A Péczeli-féle magyar *Henriade* tehát lényegében József helyzetének stabilizálását célozza. Az intolerancia következményei (amelyeket Péczeli barokkos stílusesszökőivel szinte mindig jobban körvonalaz, erősebb színekkel fest, mint az eredeti) közvetetten ünneplik a tolerancia meghozóját; a jó fejedelem e művekből kiszűrhető kritériumainak egyezése azokkal a kitételekkel, amelyeket József kap a komáromi paptól — közvetlenül szolgálják (és mutatják) a célt.

A célt, amely így elég egyoldalú.¹ A fordításokban ugyan kétségtelen szerepe van patrióta szempontnak is: e magyarul megszólaló művek szándék szerint *azt* is bizonyítják, hogy a magyar nyelv mindenre alkalmas, — de ez Péczeli jozefinizmusával természetesen összeférő, a lényegét nem módosító célkitűzés. Más, egyéb feladata nincs is tomácsolásának. Vallásos-egyházi elfogultság, kifejezetten egyoldalú protestáns cél minden látszat ellenére is hiányzik a prédikátor szabad szövegéből; tévedés Alszeghy Zsoltnak az a beállítása,² hogy valamiféle direkt katolikus-ellenesség levegője áramlik a *Henriásból*. Ha papokról (pontosabban: szerzetesekről) írva jobban megnyomja a tollát, akkor ott inkább a jozefinus tolerancia túlbuzgó harcosa ő, s az esetleges félreértéseket jó előre igyekszik elkerülni Bé-vezetésében: az egykorú intolerancia, s nem a kortárs katolikuság festetik itt sötét színekkel. Lajos imájának megváltoztatása — egy katolikus szent imájának megváltoztatása sem a protestáns pap elfogultságának műve: youngi, erkölcs-centrikus, oldott, racionális vallásosság adja a megmájtás ihletét és a magyar szövegű ima főbb gondolatait is. („Tanítsd meg, hogy a Hit belső valósága /Az igaz Szeretet s a Lélek jósága.”) Mintha az eredeti művön átvonuló konfliktust vallásos szinten itt, egy tételektől megszabadított, szintelenített vallásosság hirdetésével tudná feloldani. Voltaire számára ez végeredményben közömbös kérdés, éppen vallást illető közönye miatt lehetett hű az eredeti történelmi helyzethez —, de a vallásos magyar pap, éppen tolerancia vágya miatt, nem adhatta végső szavát a katolikus egyház mellett.

Szubjektíve, szándékok szerint tehát jozefinista célzatú a magyar *Henriade*, mint ahogy erre fut ki Péczeli minden Voltaire-fordítása is —, de közülük a *Henriásnak* olyan általános sikere persze éppen *nem* ezért van: a hagyományos formakincs elemeit felvonultató, könnyedén folyó magyar alexandrinusokban adott munka sok, s Péczeliével éppen nem mindig egyező szándékkal találkozott össze az 1780-as évek második fele embereinél. A protestánsok nyilvánvaló örömmel üdvözölték a tolerancia eposzát, a jozefinisták örvendezése is természetes —, de megláthattak más kortársak IV. Henrik alakjában egy, éppen József ellen kijátszható jó fejedelem-eszményt is. A patriarchális habitus a béke és nyugalom tendenciáját üdvözölhette benne (mint pl. Gvadányi, aki egyébként határozottan utálta a zavarokat okozó papokat); de felszabadíthatott e fordítás lappangó ateista vágyakat (mint pl. a Verseghynek tulajdonított Magyar Muzsa-beli üdvözlő vers mutatja: „Bölds természet! szülly ily okos Voltéretet, /*Bár-eretnek lész is, tsak illy eszüeket*”); — s még a katolicizmus is felfedhette — persze főleg az eredetét — megtisztult vallásuk diadalának. (Nunkovics György püspök, Batsányi híradása szerint, 1791-ben négy énekkel készen volt, de Rájn is fordított belőle.)³ S hogy végül egy különös példát is idézzünk: Batsányit pedig éppen egy honfoglalási eposz kezdésére ihletette — Henrikben a *nemzeti* hőst látva meg — a prédikátor fordítása: az „*Amá dicső magyar . . .*” kezdetű töredékében, amely annyira elűt kora hasonló célú kezdeményeitől s az antik tradícióktól is, a Péczeli-féle *Henriás* indításának képlete bukkan fel:

Péczeli—Voltaire

*Amá Franz vitéznek éneklem nagyságát
Ki karddal nyerte el eleji országát
Ki jól uralkodott, mert sokat szenvedett . . .*

¹Péczeli *Henriade*-jának hangsúlyozottan jozefinista tendenciáját húzza alá MEZEI MÁRTA is: „. . . Péczeli esetében inkább arról lehet beszélni, hogy Henrik ábrázolásakor egyenesen II. József lehetett a hazai ihletforrás”. *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás korában*. Bp. 1958. 31.

²ALSZEGHY ZSOLT véleménye: *A felvilágosodás és a magyar protestantizmus*. It 1945. 1—15.

³Az *Henriade* hazai fogadtatására I. TÓTH EMŐKE i. m.; MEZEI MÁRTA i. m. 32—33.; — a Verseghynek tulajdonított *Henriást* üdvözlő költemény: *Magyar Múza* 1784. 422. — Nunkovits fordításáról Batsányi ad hírt Aranka Györgyhöz írott, 1791. Boldog Asszony hava, 6. napján kelt levelében. (Idézi TÓTH E. i. m. 35.)

Batsányi:

*Ama dicső magyar lesz tárgya versemnek
Ki e hazát vérrel szerzé nemzetemnek
Ki Tanais partján felszedvén sátorát...⁴*

Voltaire „bocsánatos” műveit fordítani a József-kor Magyarországn, éppen azért, mert többféleképpen értelmezhetőek, nem merészen felvilágosult vállalkozás: a sokrétű kor sokrétű közönsége csaknem egyetlen hangon hozsannázhatott a prédikátor „magyarságának”. Ő azonban — munkájából felpillantva — határozottan Bécs felé tekint.

4.

Lehet, hogy az induláskor, a Zaïre és Henriade fordításokkal a prédikátor elsősorban a tolerancia jó fejedelmét támogatta Józsefben — hiányoznak a személyes vallomások, de később egészen biztosan nem erről van már csak szó: jozefinizmusának közvetlen dokumentumai, üdvözlő és rajongó megnyilatkozásai éppen akkor kezdenek megsokasodni, amikor egyre inkább hangot ad ő is a nemzeti törekvéseknek, amikor tevékenységében egyre inkább érződik az erősödő nemzeti mozgalom hatása. Az a gravitációs erő, amelyről szoltunk, egyáltalán nem szűnik meg az 1780-as évek második felének változott politikai viszonyai között, sőt, ténylegesen most erősödik: a külföldi példákra visszamutató „közjó”-eszközök lehetetlen átmásolására most, a nemzeti szempontokat egyre inkább hangsúlyozó légkörben törekszik fokozottabban. A szándékaival egybeeső törekvéseket oly gyakran eláruló legfontosabb politikai erőhöz is most kötődik igazán erőteljesen: József, s az ő halála után Kaunitz kancellár, majd Lipót és Ferenc is bírja legmélyebb bizalmát. És most — kb. 1787-től kezdve — derül ki, hogy ha Péczeli a császár uralkodását mintegy az „összmonarchia” szempontjából, az absztrakt közboldogság szempontjából is nézte, azért hallgatólagosan feltétlen benne volt az illúzió: József rendszerének nincsenek, nem lehetnek támadó szándékai a magyarsággal, mint önálló karakterrel bíró nemzettel szemben. S most derül ki az is, hogy a „közjó”-ról alkotott ideálképhez, amely a prédikátorban élt, hozzátartozik egy, ha nem is politikai, de karakteri nemzeti függetlenség, körülhatároltság —, nála egyébként a Nyugat is mindig konkrét nemzetként (Anglia, Franciaország) nyújtott példákat. S nagyon jellemző, hogy úgy véli: egy több nemzetből álló felvilágosult monarchiának érdeke is, hogy meglegyen az összetevő nemzetek közötti különállás, hogy Józsefnek is látnia kell: soknyelvű birodalmát csakis egyféleképpen tudja vezetni, úgy ti., ha a részek megmaradnak egyéni-nemzeti sajátágaik körében, hiszen csak így lehet őket mozgósítani a monarchia valamely népének lázongása esetén! (III. 92. tehát 1790 elején írja le ezt a gondolatot!) S így az is természetes, hogy nagyon komolyan veszi József ismeretes nyilatkozatát a nyelvrendelettel kapcsolatban: ő csak az egyik idegen (a latin) helyett szándékozott bevezetni a másikat, amely célszerűbb és hasznosabb a birodalom egységes adminisztrációja szempontjából. A hiba nem a császár szándékában van: ő nem a német nyelvért, hanem a latin ellen küzdött, s mivel — itt jön elő az igazi bűnbak — „hibás eleink” módfelett ragaszkodtak a célszerűtlen latinhoz, azért hozta ő a praktikusabb németet. Pedig ha „négy esztendőkkel” ezelőtt a magyar nyelvet kérték volna vezető embereink, „semmi kétség”, hogy meg is kapták volna. „Kitsoda tehát annak oka, hogy a Polgári dolgok a Hazában nem magyarul folynak? egyedül maguk a magyarok. —” (III. 103). A császári ház, az udvar tökéletesen jóindulatú a magyarság nemzeti sajátságainak őrzését illetően — sőt, büszke is, hogy ilyen

⁴Batsányi töredéke: BJÖM I. köt. 77. TARNAI A.—KERESZTURI D. jegyzete — többek között — a következőket mondja róla (389.): „... A Batsányi életében megjelent ilyen tárgyú hőskölteményekben nem találtunk hozzá hasonlót.” — A kor izlésének és az Henriade-nak összefüggéséhez l.: TARNAI ANDOR: A deákos klasszicizmus és a Milton-vita. It 1959. 67—83.

szép karakterű nemzet tartozik alattvalói közé. Ezt a határozott meggyőződését többször is kifejti (II. 62; II. 153; II. 155; stb.) az Alzir ajánlásában pedig egyenesen apologetikus célzattal. Egyik korábbi megnyilatkozásából az is kiderül, hogy a császár jószándékait a magyar literatúra fejlődését illetően sem vonja kétségbe — közönyének oka csak a rossz és félrevezető tájékoztatás:

„Minthogy a mi Fel. Királyunk a Magyar Nemzet ki pallérozásán igyeckszik, bár tsak hazánk kedves Fő-rendei közül, a kik még saját Nemzeteket meg nem utálták, olyanok támadnának, a kik el-hitetnék ezzel a maga Jobbágyait Atyai szívvel szerető, mindent látni tudó s minden jót cselekedni igyekező kegyelmes Felsőggel, hogy ennek leg-rövidebb útja a Magyar Literaturának virágoztatása . . .” (Mesék 93.) A nemesi ellenállás és a vele szélesülő nemzeti mozgalom lendülete őt, a pallérozó törekvésekkel eltelt, nyugatot járt és erősödő nemzeti érzelmű tudóst még közelebb löki a császárhoz — a kor általános, Józsefre koncentrálódó nemzeti szempontú kritikája nála elterelődik arra a környezetre, amelynek köztelessége lett volna — a félrevezetés helyett — nemzeti irányba terelni a jóindulatú, de elszigetelt császárt. Ez a környezet pedig: „maguk a magyarok”, akik megutálták a „Nemzeteket”. A hiba tehát elsősorban itt, nemzetünk testén belül van — s a tanulságok a nemesség nemzeti mozgalmának lendületét látó prédikátor számára arra szolgálnak, hogy (egyrészt) az egy emberre épített addigi államelméleti felfogását felváltja egy *alkotmányos* forma felé való tájékozódás, amelyben megnő a szerepe — a Józsefhez hasonló jó fejedelem, mellett — a változott színű rendi környezetnek —, mintegy helyet, érvényességi kört kíván biztosítani az uralkodásban a szép színeket is mutató nemességnek. (Az természetesen nem baj, ha nem tud magyarul a király — hiszen az anglusoknál sem tud jól angolul. II. 151.) A másik célkitűzése pedig az, hogy a megmozdult nemességet — amely immár, lendületében, a nemzeti nagylét ígérését is hordja —, ránevelje egy modernebb (főleg angol példák után képzelt) hazafias politikai elfogadására.

Az önálló „nemzeti-karakter” érvényesítésének vágya Péczelinél tehát csak megjelelésében és megerősödésében új — eddig tulajdonképpen (az ő gyakori kifejezésével élve) „semmi kétsége” sem volt abban, hogy ez József célja is. A baj azonban súlyosabb volt — a császárt sikerült félrevezetni. A hibák okát vele mondatja el a „halálát kesergető” versben: „Titkos irigyektől látom szédítetttem /Szánásra e részben méltók a királyok/ Az igazság ritkán hogy érhet hozzájuk . . .” (III. 364.) Az egy ember — mégha József is az —, kevés tehát, s természetes kísérőjelensége e szemléleti módosulásnak, hogy a Gyűjteményben megjelenik a rossz miniszter két prototípusa: „Terra” a francia „Finánts-Miniszter” (III. 19—25) és „Louvois” (III. 78—90.); s hogy éppen azt a részt idézi a szintén Józsefet sirató Trenk beszédjéből, amelyben a kalandor azt fejtegeti, hogy „Az Anglusoknak egy bölts maximájok az Igazgatásban egynéhány esztendőktől fogva az, hogy . . . mindenkor a Minisztereket vádollyák, s minden káros vagy ártalmas rendelkezésekért azokat húzzák számadásra. (III. 390). Az intések azonban — József halála után — már az új vezetés felé is szólnak, s némiképpen ellentmondásban az eddigiekkel, a IV. negyedben közölt (9—20). értekezés a rossz környezet erőteljes szidalmazása mellett már „felfelé” is szól: azért a királynak is óriási a felelőssége. Ez azonban már nem József megítélése, hanem figyelmeztetés előre — az intő tanács mintha a nemzeti ügyét felkaroló környezet figyelembevételével mellett agítalna. 1790 elejére megváltozottak tünnek „maguk a magyarok”.

1790 elejétől — II. József halálától e változott politikai látás alapjáról tevékenykedik két, immár egymás *mellett* látott politikai erő fokozott figyelembevételével —, a továbbra is az illúziók kódén át látott Habsburg-ház várható felvilágosult kormányzásának hangsúlyos igenlésével és a megmozdult nemesség vezette nemzeti mozgalom jó tendenciáinak támogatásával. Igen pregnáns tünete e kétfelé is helyeslő magatartásnak, az összetartozónak látott és összebékíteni szándékozott politikai erők melletti *együtemű* kiállításának az, hogy 1790-től áradó rövid írásai, röpiratai egyformán szaporítják az udvarhű megnyilatkozások, valamint a nemesi ellenállás dokumentumainak számát. Az egyik oldalról jajongó versben siratja el Józsefet,

megírja — áradózó tónusban — életrajzát, és — miután a Gyűjteményben körülrajongta („Leopoldban egy új Mátyás támadott fel”) — „frantzia és magyar verseket” ír „pour le couronnement de Leopold II.”, lefesti koronázásának szcénáját (ahol mindenki sír a boldogságtól) — de Ferenc is szép szintén kétnyelvű koronázó verset kap a prédikátortól. Ugyanakkor kimerítően alapos tanulmányt ír a (József kegyéből, de a mi dicsőségünkre) hazatérő koronáról, üdvözli, amikor elhalad Komárom mellett, leírja fogadtatásának pompáját, Gyűjteményében ünnepli a nemzeti mozgalom különféle megnyilvánulásait.⁵ A császári ház iránt illúziók változatlanoknak tűnnek —, II. József minden jótulajdonosságát azonnal belelátja Lipótba; de most már megnő a szerepe a fejedelemhez közelálló, színe előtt mintegy a magyarságot reprezentáló rétegnek. S Péczeli most már nemcsak egyes, József-hű, művelt főúrhoz kapcsolódik, hanem általában az egész megmozdult nemességhez. Ez az új politikai erő a nemzeti jelleg felvirágoztatására hivatottnak látott erő: József példája mutatja, hogy mennyire szükség van rá. Könnyen meglátható azonban: a nemességhez való erősödő kapcsolatában szó sincs olyanfajta, feltétlen bizalom szülte illúzióról, amely az udvarhoz való viszonyában jellemző volt és maradt —, bátrabb kapcsolat ez, amely számos agitációs-kritikai motívumot is mutat. A Gyűjtemény III. negyedétől kezdve tűnnek fel a jellegzetes dokumentumok: igyekszik rávenni a nemességet arra, hogy korszerűen, felvilágosulttan gondolkodjék: ne utálja a kereskedést és a „mesterségeket” (III. 245—246.); a szabadság fogalmát korszerűen, angol módra fogja fel (III. 293—295.); hagyja oda a tétlen életet (III. 3—11), s természetesen pártfogolja a magyar nyelvet stb. Az udvar jóindulatát, nemes-humánus törekvéseit illetően továbbra sincs „semmi kétsége” —, a középpontban most s egyre állandóbban a nagy reményeket ébresztő, de átformálható magyar nemesség áll.

Ismételjük: ez az újabb keletű, 1788—89-től erősödő orientáció korántsem azonos jellegű azzal, amely az udvarhoz, II. Józsefhez tűzte Péczelit —, ott végtelen lehetett a bizalom az uralkodó iránt, a nemességről pedig — ez egyetlen erőben bízva — meglehetett az az illúziója, hogy fokozatos erkölcsi neveléssel majd jó, „közjó”-ért dolgozó alattvalókká változtatja őket. Ez determinálta a prédikátor magatartását: teljesen alávetve magát a felsőbb hatalomnak egyénisége szintelen ablaküveggé vált, működése a vélt császári koncepcióval egyirányú, kizárólag a közboldogsághoz szükséges gyakorlati ismereteket, morált közlő-tanító célozott-ságú. Ő maga, egyénisége teljesen eltűnni látszik e szolgálatban — csak néha villan fel az értékeinek társadalmi elismerésére vágyó polgár. A nemesi mozgalom által indított nemzeti probléma megjelenése azonban lényeges változást hoz: egy új, s szintén külső erő számbavételének kényszerét. Ez a mozgolódás a nemzeti karakter kibontakozását, a nemzeti dicsőség lehetőségét kínálja — s bár e kötöttség számos hiányérzetet is felszabadít, de mégis kényszerű: a nemzeti nagylét reményét csak ők jelenthetik. Egy sajátos lelkiállapot erősödését tapasztalhatjuk most a prédikátornál; hiszen a kívánt, szubjektíve helyeselt célok felé való közeledés vagy távolodás mindig attól függ, hogy a tőle független, vele nem mindig egy irányban mozgó erő, a nemesség milyen színben, milyen oldaláról mutatkozik meg előtte. Pozitív tünetek láttán óriásira duzzad illúziója, a mindent bírás öröme —, negatív példákat tapasztalván (s így:

⁵ Péczeli jellemző, szinte szinkronban készülő röpiratai közül néhány: 1790. február 20.: A magyar koronához, mikor ezen drága kincs ezen folyó hónapnak 20-dik napján Komárom alatt meg-állapodott. Budán 1790.—1790. febr. 24. Ama jó szívű s embereket szerető II.-dik Józsefnek februáriusnak 20-napján reggeli 5 és 6 óra között . . . történt szomorú halálát keserű versek . . . Komáromban 1790. — 1790. február 27.: A magyar koronának rövid históriája . . . Komárom 1790. (bizonytalan időben:) II. József életének rövid le írása . . . Komárom, 1790.—1790. jun. 14.: Az ország gyűléshez nyújtott háládó köszönetek azoknak a kik szeretik az anyai nyelvet . . . Komárom, 1790.—1790. nov. 15. körül: Hálá-adó prédikáció melyet a fenséges római tsászárnak, s Magyar Ország örökös királyának II. Leopoldnak megkoronáztatásának . . . Komárom, 1790. — 1790. nov. 28.: A sz. Koronának a magyarokhoz intézett köszöntése . . . Komárom 1790. stb.

az erőtlől megfosztottnak érezvén magát) mélységes pesszimizmusba zuhan. Ez a hangulati változékonyság, amelynek alapja tehát az, hogy ellentmondásosan mozgó külső éréktől függ, már korábban is megmutatkozott, a Gyűjtemény 1789 elejére tervezett indításakor. A kalandorosan, de amolyan modern-burzsoa módra is szemtelen bécsi szerkesztő, Szacsuvay, saját céljaira akarja felhasználni a komáromi vállalkozást. Péczeli erre azonnal visszavonul a eklézsia falai közé: a támadásban kedvezőtlen fogadtatást, a külső támogatás hiányát látja, s felhagyja a Gyűjteménnyel. Csak egy többek által aláírt kérésvéltre, amelyet Kazinczy továbbítt, indítja meg újra.⁶ Ugyanez a lelki habitus mutatkozik — csak sokkal erőteljesebben — abban a küzdelemben is, amelyet 1789—90-ben folytat Péczeli a magyar nyelv és irodalom, azaz: a nemzeti-probléma körül. A Gyűjtemény nyelvi harcának szélsőséges érzelmi hullámváza legfeltűnőbb vonása.

IV.

1.

Az 1788—89-től kezdve mindinkább megmutatkozó Péczeli-féle hazafias érzés leg-állandóbb motívuma — az elkövetkezendő időszakot szinte naplószerűen végigkísérő Mindenes Gyűjtemény tanulsága alapján — egyfajta, a herderi fenyegetést megelőző reakció: a nemzetihalál lehetőségének állandó felemlgetése, az attól való félelem, vagy a felőle való megnyugvás jelzései. II. József igazi uralma, a germanizációs törekvések virágkora alatt nem volt ennek hangja —, most pedig, az 1789 közepével újra meginduló Mindenes Gyűjteménynek a magyar nyelvért és a magyar irodalom érdekében kifejtett tevékenysége éppen a nemzet pusztulásától való félelem igézetében folyik —, éppen most, amikor a megmozdult nemesség zászlóit kezdi lobogtatni, s rövid heteken belül díszmagyarba öltözik az ország. Öt-tíz naponként röppennek fel ebből a háttérből, a hetenként kétszer megjelenő folyóirat „árkus”-airól hol figyelmeztetve, hol rémülten, hol bizakodva, hol megkönnyebbülten a sztereotip mondatok, amelyekben a kifejezésre jutó érzés értelemszerűen pontos reflexió a később igen elterjedt — a XVIII. század végén és a XIX. század elejének magyar szellemi életére más vonatkozásban is nagyhatású német gondolkodó tollából eredő — nyomasztó próféciára: „... Nosza azért nemes Hazafijak valakinek ereikben tsak magyar vér tsergedez, ne engedjük, hogy a mi restségünk s hidegségünk miatt a mi szép nyelvünk s azzal együtt híres Nemzetünk emlékezete el-töröltessék! (I. 5.), vagy: „... Hogy a protestánsok a normától félnek, egyik fő oka az, mert látják, hogy az a haza nyelvét s a nemzetet el fogja törölni. Taníttassanak tsak mindenek magyarul a norma szerént...” (III. 35.); és egy, kísértetiesen a német író ama bizonyos „Jahrhundert”-jét idéző felkiáltás: „... De ha az Oskolában... mindent németül fordítanak gyermekeink és semmit se magyarra, úgy három nemzetség alatt, azaz 100 esztendő alatt tsak nem egészen el-fog törölni a mi Magyar Nyelvünk s Nemzetünk.” (III. 170.) stb.⁷

Lehet, hogy az ő számára is frott forrás — talán a Herder által is használt, a hazai evangélikus iskolákban pedig tankönyvül szolgáló Schlözer-féle világörténet — volt az elsőd-

⁶A Szacsuvayval folytatott civakodásról, a kor íróársadalmának véleményéről — igen egyoldalúan kommentálva, de a teljes iratanyagról beszámolva — szól TAKÁCS 240—255. Péczeli magatartása és véleménye Kazinczyhoz intézett levelében: KázLev. I. 276—277. (1789. febr. 13.) — s itt is köszöni meg neki a „hét subscribált Urakkal küldött kedves levelét” is, amely minden valószínűség szerint elveszett.

⁷Herder magyarországi hatására vonatkozóan PUKÁNSZKY BÉLA tanulmányaira kell hivatkoznunk (Herder intelme a magyarsághoz. EPhK 1921. 35—39. és 83—90.; Herder Hazánkban. I. Herder és a népies irány. Német Philológiai Dolgozatok XXIII. 1918.), valamint TOLNAI VILMOS: Széchenyi István és a magyar államnyelv történetéhez Bp. 1926. c. dolgozatára, és SZEKFI GYULA: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Bp. 1926. c. művére. — Szekfi egyébként a Mindenes Gyűjteményt idézi mint olyant, ahol az a gondolat először, egészen tiszta formában megfogalmazódott.

Leges figyelmeztető; de ez sem változtat semmit azon, hogy ennek az 1789—90 táján különös erővel felbukkant gondolatnak a beteges komáromi pap volt az egyik legmélyebb átélője s makacs — és valószínűleg hatásos — kikiáltója. Elsősorban ez a leszűkített, nyíltan nemzeti szempontra koncentrált nyelvszemlélet jellemző rá, és sokkal kevésbé a nyelvkérdésben egy széles körű, nemzeti-polgári kulturális program kulcsát megjelölő, vagy éppen az anyanyelv fejeiben az igazi, új poétaság aromáját, a feudális lízselssel való leszámolás területét felfedező magatartás. Veszélyeztetve látja a nemzet létét és ebben a kérdésben kulcsprobléma számára a nyelv, mert — ahogy megfogalmazza — „egy a Nyelv és egy a Nemzet.” (II. 92.). Talán ezért van, hogy még az „utolsó kuruc”-nak nevezett P. Horváth Ádám is megrendülten, a „nemzeti kor” légkörében is a rendkívülit tapasztaltak döbbenetével írja róla 1789 nyarán történt füredi találkozások után Kazinczynak: „Szörnyű indulat van abban az Emberben a magyar nyelv iránt.”

A nyelv (mint az irodalmi alkotás anyaga), eddig — láttuk — eléggé mellőzött kategóriája volt a prédikátornak. Ténylegesen előtérbe ekkoriban lép, s iszonyatos súlyt hordoz magán; a nemzet létét vagy nem létét. Péczeli előtt nincs számottevő nyoma e veszélyeztetettség-érzésnek; a megújulás irodalmának első húsz esztendeje alatt működő alkotóknál — Szekfű Gyula tanúsága szerint is — kimutathatóan nem, vagy alig, elszigetelten jelentkezik ez. (Ányos, Baróti Szabó).⁸ Bessenyei pl. kényszerűnek érzi a magyar nyelv kiművelését, s éppen azzal érvel, hogy a közboldogságot meghozó tudományok művelése más nyelven lehetetlen, hiszen az „egy egész nemzet” (a parasztokat is beleértve) *soha* nem fog más nyelven tudni, mint magyarul. (*Magyarság.*) Úgy tűnik viszont, hogy az 1789—90-es megjelenés mintha némiképpen a komáromi pap működésével is összefüggésben lenne, — míg később, a közvetlen utókor tudatában a nemzethalál gondolat, ha egyáltalán szó esett értelmi forrásáról, az egyebek miatt is tisztelt s ráadásul külföldi, tehát lélektanilag mélyebb hatású Herder intelmeként szerepelt, — ez időtájtban a hazafiúi ijedt összerezzenéseket azonban mintha Komáromból irányítanák, s diktálnának hozzá frazeológiát. A Gyűjtemény *levelezőinél* — így pl. a III. negyedben (283—293.) jelentkező „két R. Catholikus Ifjú”-nál, s a pozsonyi, pesti „nevendék Papoknál”, akik szorgalmas olvasói, levelezői voltak Péczelinek — nyilvánvaló, hogy a komáromi szerkesztő gondolatait ismétlik, írják vissza, amikor vele szinte szó szerinti egyező nyilatkozatokat adnak a nemzet „el-töröltetésének” veszélyéről. De a „herderi gondolat” későbbi Csokonai interpretációjában is a debreceni poéta által jól ismert (egy időben folytatni is akart) Mindenes Gyűjtemény egyik figyelmeztetésének ritmusa lüktet, ennek példája bukkan fel:

Péczeli:

„... De ha *eleink illy hidegek és hibásak voltak*; ne legyünk mi azok, hanem inkább minden erőnkből támogassuk *dülő félen lévő nyelvünket*; mert különben *egy néhány száz esztendőök mulva*, tsak úgy fognak a *Históriák emlíkezni* rólunk, mint a *Celtákról* vagy *Sarmatákról*, hogy azok is éltek valaha.” (II. 63.)

Csokonai:

„félő, hogy amíg *mi szunnyadozunk, elenyészik a magyar nyelv* minden díszevel... s a *jövő századokban* úgy fogják a magyar nyelvet *feltalálni*, mint ennek a századnak közepe táján az ez előtt ezer esztendőökkel virágzott *Celták nyelvét.*”

Bessenyei *Jámbor Szándékát* kiadó *Révai Miklós* e munkához 1790 februárjának végén — azon „örömhéten”, amelyen „meghált” Győrött a visszatérő korona — készített ajánlásának megkönnyebbült mondata is a Gyűjtemény egyik hasonlatára épül:

⁸A nemzet pusztulásától való félelem az előző kortárs irodalomban csak elszigetelt érzésként bukkan fel egy-egy pillanatra: Baróti-Szabó Dávidnál pl. (A Magyar Ifjúsághoz c. 1777-es versében — I. Deákos költők. — Kiadja Császár ELEMÉR. I. köt. Bp. 1914. 85.) és Ányosnál: A régi magyar viseletről c. költeményéhez frott Gondolataim erről a tárgyról. c. írásában. (Ányos Pál versei. Bp. 1907. 88.)

„... Sokan öszve dugott kezekkel nézik, hogy mint *füstölgő métes*, melyet egy kevés *olajjal* meg lehetne élesztetni, úgy *aluszik el magában nyelvünk*, a azáltal minden emlékezetünk.” (II. 153.)

„A haza káros álmából mintegy felébredvén, s majd csaknem fogytán levő, s már igen is *halaványan csillámló mécsre* lángnevelő *olajját* oly készséggel önti, hogy nyilván ébressze maga is véréből el nem fajult fiait, *haldokló nyelvünk* bátorszívű gyarapítót.”⁹

Az „örömhét” diadalérzete megváltoztatta a gondolat kicsengését, de a hasonlat azonosága feltétlen szembeötlő; s annál inkább is az, mert az ajánlás előljáróban nevek említése nélkül, de nyilvánvalóan a Péczei és Szacsvey közötti torzsalkodásnak ez utóbbit elítélő felemlegetését tartalmazza. Révai igazságot szolgáltat a komáromi papnak, akit az imént javasolt első helyre az általa tervezett tudós társaságban, s akinek lapjában ez idő tájt írásai is jelennek meg. (II. 385; III. 229.) De úgy tűnik, hogy az Orpheust szerkesztő *Kazinczy* is éppen Péczei hatására néz először komolyabban szembe a nyelv-nemzet halálának gondolatával; az Orpheus első három közleménye ugyanis mintegy az ezzel való számotvetés közös gondolati keretében áll.¹⁰ Folyóirata közli a veszélyt felemlegető, s ellene tenni akaró öreg bárónak, Prónay Lászlónak hozzá intézett levelét, ezt megelőzően pedig — mintegy engesztelésül a korábban erősen megrecenzeált Péczei iránt — a komáromi író Henriade-fordítását magasztaló Pálffy-féle francia nyelvű levelét és fordítását nyomatja ki; s így szinte nyíltan a prédikátornak címelve, az ő oly sűrűn hajtogatott aggodalmára reagálva („hogy azok, akik csüggedni kezdenek, vegyenek vigasztalást”) dokumentálja: nincs baj, az ország főemberei nyelvünk, irodalmunk ügye mellett állnak. Nála, aki a közélet sodrában él, s aki közvetlen részese a hazafias felbuzdulásnak —, nála e kétségtelenül furcsán időzített félelem görcse szinte percek alatt oldódik most; de hogy a hatást könnyedén leküzdve, a *benyomás* megmarad, azt jól mutatja, hogy Péczeliről alkotott emlékképe — 1809-es versének tanulsága szerint — az elveszéstől féltő és attól óvó literátornak az arcát mutatja. A Gyűjtemény szerkesztőjét a költeményen átvonuló hasonlatával, mint a végveszély ellen védőt: az árviztől óvó, s így hasznos, bár dísztelen fűzfaként festi.

2.

A félelem kétségkívül furcsán időzített. Éppen akkor jajdul fel, amikor a nemzeti mozgalom csúcspontjához közelít: 1789 végén, 1790 elején; akkor, amikor a nemzet „el-töröltetését” leginkább célba vevő külső erő fenyegetései (az udvar germanizációs törekvései) már láthatóan szétomlottak egy fellobogózott ország ellenállásán. De Péczelt nem is a külső veszély ejti kétségbe. Az udvart ő most is szép színekben látja, a császár nem oka a „norma” torz felfogásának (túlbugzó hivatalnokok a bajok forrásai)¹¹. A „mi restségünk”ről, a magyarok

⁹Csokonai „herderi” mondatát GULYÁS JÓZSEF közleménye (Csokonai ismeretlen levelei ItK 1936. 472.) alapján idézi és tágabb összefüggésekre utal SZAUDER JÓZSEF: A romantika útján. Bp. 1962. A magyar romantika kezdeteiről c. tanulmányában. 12. — A Révai-mondat helye: Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor szándék. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. IV. köt. Bp. é. n. Révai Miklós a Hadi Történeteket író érdemes Társaságnak boldogságot. 10.

¹⁰Hogy Kazinczy Orpheusának kezdése *szándékoltan* ilyen, arra vonatkozóan feltétlenül bizonyosság 1789. okt. 23-ik, Péczeihez intézett levele (KazLev. I. köt. 522.), amelyben elmondja a komáromi írónak, hogy mit tartalmaz majd az Orpheus első kötete, s az első négy tétel után, zárójelben ezt írja: „Érti az ur miért tettem ezt (ti. Helvétius levelét a tudomány terjesztéséről) és a Pálffy és Prónay levelét elől...”

¹¹A következendőkhöz figyelembe vett fontosabb idevágó tanulmányok: BENDA KÁLMÁN: A magyar jakobinusok iratai. Bp. 1957. I. köt. Bevezetés valamint TÓTH DEZSŐ: Irodalmi kritikánk kezdeteinek néhány kérdése. ItK... 200—207. — Péczei egyébként a

„öszve dugott”, tétlen kezeiről szól elsősorban panasza; félelmei a nemzeti mozgalommal szemben támasztott igényeinek kielégületlenségéből fakadnak. A mozgalom általános tendenciájával szemben időszakonként természetesen bukkannak fel részleges problémái: a vezető politikai erő, a mi nemességünk elmaradott az angol példához viszonyítva, — elmaradott pl. abban, hogy nem a magyar nyelvért, hanem csak a német ellen küzd, s a latinnal szemben már nincs meg a biztosítékul szolgáló, ugyanolyan általános ellenérzés. De a nemzethalál-félelmet leginkább felébresztő konfliktus végső forrása éppen ott van, ahol pedig látszatra tényleg azonosak a frontok: a magyar nyelv kérdésében. A prédikátor azért olyan könnyen sérthető, taszít-ható félelemben, mert a hazai nyelv nemzeti feladatait illetően *mást* vall, s e „más”-on belül a maximumot követeli a nemzeti tendenciát képviselő politikai erőtől.

A „nemzet géniuszt” jelentő nyelv fogalmához van kapcsolva, ettől függ a prédikátor szemében a nemzet léte, de ettől függ a dicsőség is. Szerinte a nemzeti nyelv e kettős, tehát a többitől megkülönböztető, elsődlegesen karakterizáló és így az elvesztéstől *óvó*, s ezzel egy ütemben már a többivel szemben kiemelő, *minősítő* funkcióját csak és elsősorban a *literatura* tere-
numán képes kifejtteni. Felfogásának tökéletes összefoglalója lehet a II. negyedben (21.) leírt következő mondata: „... nemzetünk ditsősége áll főképpen nyelvünk virágzásában, nyelvünk pedig nem virágozhat, hanemha jó könyvek irattatnak rajta.” Rövidebb-hosszabb írásai, glosz-szái és tanulmányai ezért a nyelv és irodalom kérdését a legteljesebb egymáshoz rendeltségben tárgyalják — a két dolog számára szinte teljesen azonos. Íme néhány példa: a Gyűjtemény bevezetőjében, a „munkának tzél”-járól szólván írja, hogy ha ezer előtízet tudna szerezni, akkor „minden Esztendőben leg-alább ezer Tallért fogunk a Magyar *Literatura* virágzására fordítani” — s ennek legjobb módja az lenne, hogy ez a remélt összeg egy, a „magyar nyelv pallérozására fel-állítandó kis Társaságnak Tőke-pénzüll szolgálna.” Másutt *nyelvünk* állapotá-nak sanyarú voltáról szól, majd — minden logikai átmenet nélkül — a német *irodalom* ötven év alatt történt felemelkedését idézi buzdító példaként. (II. 64.) Ha *mecénáskodó* nemeseket dicsér, akkor is — mellőzve a közbülső logikai-magyarázó fokot — azonnal a magyar *nyelv* „ditsőségén” munkálódó „Hazafijakként” ünnepli őket. A nyelv „eltűnése” tehát azonos nála a nemzet kihalásával; de a nyelv az irodalomban él, a magyar nyelv pozícióinak erősítése tehát elsősorban az irodalom területén kell hogy történjék. Ezzel pedig lényegében kiderült, hogy a Gyűjtemény nyelvi küzdelme irodalmi érdekű — de ugyanez a felfogás vehet világot Péczeli és a „nemzeti”-t felkaroló nemesség konfliktusának forrására. „Eleink” számára még a vitészség lehetett az a *kvalitás*, amelynek birtokában a többi néppel szemben egyenrangúnak, sőt: felsőbbrendűnek mutatkozhattak, de most, a „világosság Századjában” élve, már csak a *literatúra* síkján lehet küzdeni ezért. „... Bizonyosan a Frantziák és Anglusok nem *tsak* arról tudnák, hogy Magyar Ország is van, hogy innen származnak a *leg-vitézebb Huszárok*, s itt terem a Tokaji bor, hanem a magyarok elmés munkájiknak tulajdon nyelvekre való fordításaikból... (II. 20.) Azaz: Komárom prédikátorának a szemében a nemzeti értékeket nem azok a tényezők testesítik más meg, ami a kor köztudata előtt általánosan elfogadott volt —, a nemzeti dicső-ség nála elsősorban a nemzeti *literatúra* dicsősége. A legfőbb problémának (ti. a nemzethalál-nak) nincs más orvossága, mint irodalmunk többször is hangoztatott „tzél”-jának eleget tenni, nyomába lépni az „anglus” és „frantzia” „remekek”-nek, pontosabban: azok sikereivel hatha-

„norma” vakbuzgó (s így ellenséges) sürgetői közé számítja Kazinczyt is, 1789. dec. 23-án elmondott Hivatalba vezető Beszéde alapján Gyűjteményében (III. 167—171.) igen keményen megbírálja, — de már előzőleg is érkezhettek hozzá P. Horváth Ádámon keresztül a rosszal-lások: „tsak arra unszolt, hogy verjelek le a Normának olyan kemény sürgetéséről”. (KazLev. I. köt. 420.) Kazinczyt láthatóan megdöbbentette és érzékenyen érintette ez a „látjuk milyen emberi magatartásban gyökerező, támadássorozat, ami lényegében — látva az ország köz-hangulatát — értelmetlen ugyan, de őt egyéniségének ellentmondásaira is figyelmezteti. Néhány megnyilatkozása — miközben a maga útját járja tovább — a kissé zavarba került ember korrekciós szándékáról is vall. Vö. SAUDER JÓZSEF: Kazinczy útja a jakobinus mozgalom felé. c. tanulmányát *A romantika útján*. Bp. 1962. c. kötetben.

tósan versengeni. Ezért igényel ő lépten-nyomon olyan munkákat, „melyeket más idegen nemzetek is megszeretvén, magukévá kívánnának tenni” (I. 123) A nyugatiakkal versengeni képes magyar irodalom megteremtésének ügye tehát létkérdéssé válik —, s akkor, amikor pl. a nemesi ellenállás győzelmét ünnepli, amikor a magyar nyelv ügye is győzött, s innen vagyunk még a latin elleni küzdelem dandárján, tehát az elégtelenség pillanataiban is így ír: „...de ha már ezután is tsak arról fogják az Anglusok és Frantziák tudni, hogy Magyar Ország is van, hogy itt terem a Tokaji bor, és ha nyelvünk ékességét és literaturánk szépségét tiz s husz esztendőnk alatt velek meg nem esmertetjük, úgy magunk *menthetellenek* leszünk.” (III. 290.) A külföldnek mindenáron egy nagy magyar kultúrát felmutatni vágyó literátor mentalitása sugárik át irodalomszervező tevékenységének területére is. Amikor a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztői magyar grammatika készítésére hirdetnek pályázatot, akkor a Gyűjtemény, ismeretvén a felhívást, felbuzdulva a példán — s szűkös anyagi helyzetüket ismerve: nagy önfeláldozással — olyan magyar történelmi múltból vett színműre ajánl fel „20 aranyakat”, amelyet „tapsolásokkal” lehetne Bécsben vagy akármely osztrák színpadon előadni. Ez „lészen annak belső érdemének próba-köve.” (II. 280).

A Mindenes Gyűjtemény — az eddigiekből láthatóan — a magyar irodalom külföldi elismertetését, az egyenrangúság kivívását tűzi ki a nemzet elé; a nemzethalál veszélye ellen nemzeti dicsőségünk újszerű eszközökkel való öregbítését, a nemzeti „karakter”, „bélyeg” — azaz: a nemzeti *jelleg* érvényesítését. A nyelv- és irodalomszeretet tehát Péczeli felfogásában azonos a hazaszeretettel. Érthető hát, ha olyan gyakran ránehezedett a leverő tapasztalat súlya: milyen kevés nálunk a hazájával (nyelvével, irodalmával) törődő ember. *Igy*, ezen a körön mozogva tényleg reális veszélynek tűnik a nemzet „el-töröltetése”; s a nemesség közönye vagy éppen más érdekeket követő mozgása szükségképpen ébreszti fel ezt a víziót. De ugyanakkor nagyon jellemző, hogy a halállal, a nemléttel szemben, az ellentétes póluson nem a lét, hanem egy *már* minősített, magasrendű lét, a dicsőség áll —, hogy az egyik véglet fenyegetésétől szenvedve is a másik végletet tudja csak meglátni a prédikátor. Ez viszont éppen arra utal, hogy a nemességhez fűződő konfliktusos (néha szinte hisztérikus hangulatot ébresztő) viszony nála azáltal vált lehetővé, mert éppen — hogy nagyon szorosan kapcsolódik hozzá; azért „dramatizál”, mert *csak* ezt az erőt tudja a nemzeti jelleg felvirágoztatójának elképzelni. Közönye így ébreszti fel benne a végveszély érzését —, és esetleges, elképzelhető megmozdulása (tapasztalt moccanásai) pedig nem jelenthet mást, mint a dicsőséget, hiszen akkor itt van a kizárólagosnak látott alapfeltétel a „mindenkoron” ohajtott célhoz. Ez a felfogás nacionalista jellegű, eltérésében (ilyen polarizált eltérésében) is egyirányú a rendi elképzelésekkel; elsősorban a nemzet önérvényesítését s nem haladását célozza. Jelentősen különbözik a kor fősodrában működő, nagy, felvilágosult programadók gondolataitól is. Mert az utánfejlődés vágya, az, hogy Péczeli előtt is Európa példája lebeg minduntalan csakúgy, mint a „Magyarság” ügyén gondolkodó Bessenyeinek („Mitsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglusokat és a frantziákat”?), vagy a kassai Magyar Muzeum programját körvonalazó Kazinczynak és Batsányinak (szerintük is a „szomszéd nemzetek mutatták meg az utat, mellyel kell indulnunk”), vagy éppen a Nemzet Tsinosodására törekvő Kármánnak, aki szintén Albiont szeretne látni Pannónia helyén —, e hasonlóság azonban formális lesz, ha meggondoljuk, hogy náluk, a literatúra előtérbe helyezett *belső* funkciói mögött csak egészen ritkán, mellékes problémaként, reális távlatba helyezve szerepel a nemzeti irodalom sikereinek patrióta szíveket is megdobogtató lehetősége. Sőt, pl. Bessenyeinél még a magyar munkák külföldi keresettsége is józan cserekereskedelmi szempontként, tényleges nemzeti haszonként kerül elő: ti. a „világosodás” érdekében behozott, megvásárolt tudós művekre fordított pénz megtérülését lehet remélni a megkedvelt és kivitt magyar könyvek hasznából (Jámbor Szándék). Az 1789—90-es Péczeli által középpontba helyezett dicsőséghajszoló magatartás inkább a nemesi mozgalom lendületével szálló bécsi orvoshoz, Decsy Sámuelhez jár közelebb, aki nekibuzdulva hódítást, a francia diplomáciai nyelv kiszorítását, „magyarizálást” képzel nyelvünkkel röpiratának (Poraiból

megélemedett Fénix) befejezésében. De tőle is lényeges ponton különbözik: a *súlyos kötelezettségként*, szükségként követeli a magyar *literatúra* külföldi sikereit.

A nyelvről irodalomról gondolkodó Péczeli elemző, a valós helyzetet számba vevő *program* helyett két, az adott helyzetben irreális, pesszimizmusában és optimista célkitűzéseiben is csak függőség diktálta, szubjektív érzésekre alapozott *víziót* vetít kora elé. A nemzeti ügyet szíven viselő prédikátor gondolatai és hangulatai a nemzeti sorsot hordozó politikai erőtől függenek —, s végtelen sarkításáiban e függőség tükröződik. De a nemzeti jelleg önérvényesítő tendenciája nála — s ez a forrása a konfliktusnak is — nem azonos síkon, nem azonos területen jut érvényre: ő már csak az *irodalom* területén képes belátni dicsőséget hozó nemzeti értékeket. S e különbség (a nemzeti jelleg védelmén túl) komoly pozitívumok forrása is: miközben őt magát megfosztja egy szélesebb horizonttól, ugyanakkor támaszát, alapját képezi — az adott helyzetben — a haladottabbak működésének. Új minőség körvonalazását mellőzve, de „irodalmiasítani” akar, a hazai változások fő területére, az irodalomra irányítja a figyelmet, s megtagadja a szűkös nemesi osztályérdekeket: „Nem abban áll a Nemzeti dicsősége, hogy házainkon számok ne legyenek, földjeink meg ne mérettessenek, a nemesség szabadon nyuláshasson sat, hanem abban, hogy a mi nyelvünk legyen a maga hazájában az első, s a mi Literatúránkat ne tsak ismerjék, hanem betsüljék az idegen nemzetek.” (IV. 47.)

3.

A nemzet erejét a literatúra mezőin felvonultatni szándékozó felfogás árad a Gyűjteményből, s e felfogásnak megvan az a paradoxnak tűnő sajátága, hogy (korszerű mércével mérve) éppen egy irodalmiatlan szemléletből fakad: a prédikátor szemében a literatúra soha nem belső tartalmak kifejezésére, hanem csupán külső, s ellentmondásos erők által diktált feladatok megoldására szolgál. Hiszen — összefoglalásképpen is — emlékezzünk csak vissza: amíg meg nem jelenik a színen számottevő erőként a nagy nemzet lét lehetőségét kínáló magyar nemesség, az udvarhoz fűződő megbontatlan (nemzeti szempontot is tartalmazó) illúziók idején a prédikátor szemléletében az irodalom hallgatólagos feladata — akár közvetlenül gyakorlati, akár erkölcsi vonatkozásban — a *tanítás* volt: ebből születtek fordításai, a *Mesék* (amelyben a morál mellett minden lábjegyzetben ott kínálja magát a főleg Buffont kiaknázó természettudományos anyag), s ez hívta életre 1789-ben a Gyűjteményt is azt a Gyűjteményt, amelyben azután lényeges, alapvető motívumként, visszhangozva a változásokat is, szinte állandóan újrafogalmazódik a literatúrának (a hazai irodalomművelésnek) egy másik feladata: a nemzeti *dicsőség* hordozása, dokumentálása. Azt könnyen beláthatjuk, hogy ez a két „tzel” még távlatában sincs szerves összefüggésben egymással. Az első törekvésben kifejezetten esztétikai szempontok nem játszanak szerepet, csupán a hasznos tartalom, amelyen belül az „irodalmibb” morálalakító szándék még a tudománynépszerűsítő feladatoktól sem különül el, sőt: gyakran egymással szembe kerülve vetélkedik az azonosnak látott tartományban elfoglalt nagyobb helyért. A hasznos tartalom a nemzetivel lényegében nem (csak a nyelven át) érintkezik, s csaknem kizárólag nyugati eredményekből táplálkozik szabad fordítások útján. Szándékolt végeredménye pedig a jó monarchia képzett — megfelelő erkölcsben és műveltséganyagban képzett — alattvalóinak és vezető embereinek kialakítása. E hallgatólagos feladatmegjelölés pedig sokkal inkább egy irányba célozott ahhoz, hogy akár „tiz s husz esztendők” távlatába történő kifutása — ennyi időt enged a prédikátor — beláthatóvá tenné a másik cél megvalósulását. Eszerint viszont, immár nemzeti literatúránk feladata az, hogy meghódítsa Európát, de ennek — a magyar nyelvűsége kívül — esztétikai vonatkozású, pontosan körvonalazott feltétel, útmutatás a „hogyan”-ra (azon az egy, nagyon hamar abbahagyott és alig érvényesített szemponton túl, hogy ne négy-sarkú vers és ne leoninus legyen a verselés formája) szintén nincs, s így szinte „kapásból” célozza meg a helyet a parnasszuson az oly sűrűn emlegetett Racine és Shakespeare mellett.

A Péczeli által felfogott irodalomnak e kettéváló feladatköre — nem lehet kétséges — híven követi a szolgálát, s egymással szembeforduló tendenciákat képviselő politikai erők célkitűzéseit: az udvar fevilágosultnak ismert politikáját és a nemesség nemzeti törekvéseit. Így lesz a komáromi pap az egyik oldalról a sivár, lapos, fevilágosult-racionalista monarchikus feladatkör betöltője, így kerül be az irodalom sarkítottan *tanító* funkciója tudatába, de így válik irodalom-felfogásában a nemesi-rendi nacionalizmus önérvényesítő tendenciáinak kiszolgálójává is: így tüzi ki a nemzeti *dicsőséget*, mint literatúránkra váró fő feladatot. A „chimérai” célokat megvalósítani igyekvő Péczeli számára szükségszerű volt, hogy valamely reális politikai erőhöz kötődjék, s így képtelen megszabadulni az adott politikai erőkre jellemző korlátoktól; a szolgálathoz szükségszerűen azonosul azokkal, akiktől — bármilyen konfliktusos viszonyban is, de — függ.

Két hatalom szolgálata is köti tehát az irodalomhoz — természetes hát a literatúra-centrizmus, de éppen ez mégis másodlagos helyre teszi nála magát az irodalmat, az ellentmondásos politikai erők szolgálata mögé. S így a debreceni tudós indítás, az irodalom önérvényét, specifikus vonásait (végső soron: valóságos társadalmi jellegét) nem látó mentalitás a lényegyet illetően megőrződik. Ennek pedig természetes tünete-következménye, hogy az irodalom fejlődését célzó gondolatai tendenciaszerűen kiszöknek a konkrét esztétikai problémák köréből, s atcsapnak más, az irodalom társadalmi *feltételeinek* szférájába. Innen van, hogy a komáromi prédikátor előtt az irodalmi fejlődésben döntő szereppel bír, csaknem kizárólagos alapfeltételül szolgál az anyagi támogatás: az anyagi lehetőségektől közvetlenül vezet az út irodalmunk *minőségi* feljavulásához, megkerülve belső, sajáttabban irodalmi-esztétikai problémákat, amelyek pedig már tüzes pennaesatákat váltanak ki a kortársak között, s ahol már jól kitapinthatóan mutatkozhat az új. A Batsányi—Kazinczy s többek által is látott szerencsétlen magyar irodalmi fejlődés nála pl. csupán a mecénások korai megjelenésének hiányán múlik — így írhat le olyanokat, hogy „Ha Mátyás korában tsak húsz hazafi lett volna” — a teljesebb szöveg alapján nyilvánvaló, hogy a mecénásokat érti — „aki törődik nyelvünkkel, úgy talán ma lenne a Magyar Literatúra a legvirágzóbb egész Európában” (I. 28.); vagy: „mire mehetnénk mi a Literatúrában tsak tíz esztendőök alatt, ha mindezekben (ti. az ország nemeseiben) a T. Szilassy László Úr Hazáját szerető, annak ditsőségén munkálódó s nyelvét boldogítani kívánó nemes szívéhez hasonló szív lakozna.” (II. 20.) Az irodalom oldaláról ő nem lát különösen számba veendő problémát. „Az írókban nemi leszen fogyatkozás, tsak mecénások és Könyvszeretők legyenek...” írja később (IV. 47.) ismételten felmértén a lehetőséget a „mindenkoron” óhajtott cél, az Európa előtt ragyogni tudó magyar irodalom megteremtéséhez. Az irodalommal való foglalkozás nála is hazafias tett csakúgy, mint a pártfogás: azonos minőségű, a nyelv és nemzet iránti szeretetről árulkodó cselekedetként értékeli egyformán a Shakespeare díszkiadására előfizető „Ánglus”-nak s itthon pl. id. Kármán József Osterwald-fordítását pénzelő főúrnak gesztusát. Abban nincs különbség, hogy a fordításokat „Kazintzi” végzi-e el, vagy pedig valamelyik „posoni Nevendék Pap” — egyetlen, a haza „ditsőségén” munkálódó, osztatlan tábort lát a kor íróinak hierarchiája helyén: mintha csak azonos szellemi feltételekkel bíró tudós kollektívák között kívánná felosztani a kutatási területeket. Ezért is igyekezhet megszervezni a fordítómunkát, „nehogy ketten tsinálják ugyanazt” (III. 119) — mintha éppen a kassai Magyar Muzeummal polemizálna, ahol szinte tendenciaszerűen csinálják gyakran „ketten ugyanazt”. Ezért alakul olyan sajátosan a kor íróitársadalmához való viszonya is: ő, aki oly sűrűn küldi leveleit „felfelé”, nem keresi az összeköttetést a kortárs, nem főrangban levő, írókkal. Az ilyenfajta — akár polémiában, akár azonosságban, de mindenképpen belső, mesterségbeli kérdések közegebe gyökerező — kapcsolatok kiépítéséhez láthatóan nincs „témája”, s szabadabban hathatnak ellentétes erők. Némiképpen izolálódik a kor íróvilágától és — láttuk: monarchista illúziók miatt, személyes becsvágyát is kielégítve — inkább a főembereket bombázza leveleivel. De ennek a kapcsolat építő orientációnak megvan az a természetes irodalompolitikai vetülete is, hogy személyükben a literatúrával, nemzeti dicsőségünk első

biztosítékával foglalkozó nemesek (hatalommal rendelkező emberek) környezetét érzi maga körül, s idézheti őket példának, ösztönzőnek a nem literátus közvélemény előtt. „Vajh az ilyen példákat — írja Gvadányiról szóló híradásában — több méltóságok is követnék! s mint hajdan a Balassák, Koháriak, Lázárok s más több grófjaink nem szégyenlették e leg-nemesebb időtöltést; úgy a mi grófjaink is a Musákkal örömeztébb társalkodnának!?” Ők — a „mi grófjaink” — képeznék az annyira fontosnak látott mecénási gárdát. De orientációjának van egy másik oldala is — s itt szintén egy szorosabban vett irodalmi szemponton kívül eső érdek vonzása érvényesül: felkarol és támogat — mint azt a Gyűjtemény munkatársi gárdájának igen terjedelmes névsora jelzi — egy széles, a korabeli szellemi élet alsóbb régióiban elhelyezkedő értelmiségi tábor. Kolozsvári, sárospataki, debreceni tanárok, pozsonyi, pesti, pécsi, sárospataki, debreceni diákok, vidéki rektorok, prédikátorok, papok, hivatalnokok írásait közli, azokét, akik ambíciójukkal elárulják, hogy feltétlen, „Könyv-szeretők”, s így a Komáromba ömlő kéziratzuhataguk jelentősen hozzájárul jó közérzetéhez.

Az „irodalmiatlan irodalmiság”-nak a Gyűjteményben mutatkozó koncepciója a nemes-ség vezette nemzeti mozgalomhoz is kapcsolódó pap számára tehát a nemzeti dicsőség más területen való kimunkálását célozza, s így dokumentációvá válik az irodalom feladata, valahogy úgy, ahogy egyik pécsi levelező diákja szólja el magát, szinte humorosan: miért van — írja dühösen —, hogy „mi még tsak egy Sokratesre, vagy Homérusra, tsak egy Tzitzerora vagy Vergiliusra, tsak egy Shakespeare-ra vagy Popéra sem mutathatunk?” A „tsak”-ok (s maga a vegyes névsor is) nagyon árulkodik: az irodalom idézett nagyjai az illető nemzetek dicsőségének dokumentumai itt, s nem írók.

4.

Bármennyire is terhes volt ez az „irodalmiasító” indulat a rendi nacionalizmus céljaival, irodalmiasítani akar egy olyan környezetben, amelynek lényege a kulturálatlanság; s ennek szükségképpen pozitív következményei vannak. A nemzet dicsősége azonos a nemzet irodalmának dicsőségével, s az irodalom előrelépésének döntő kizárólagos feltétele a pártfogás — ebből a Péczeli-féle, s igen mélyen átélt gondolatmenetből egyenesen következik, hogy vallója szembe kerül a literatúrát mégsem pártoló nemességgel, az anyagi feltételekkel rendelkező, de mégsem olvasó magyar olvasóközönsséggel. S így — az inkább állandó, buzdító-rábeszélő kitételek mellett — tollából kemény kritikai megjegyzések is kiszaladnak. Érdekes, hogy a kortárs, s Péczelinél tehetségesebb, messzebbre jutott írónál ez a bírálat nem kerül elő ilyen súllyal. Batsányi és Kazinczy Muzeumuk Elő-beszédében felelegetik ugyan e kérdést, de ők inkább az írók — a mindezek ellenére írók — számára kovácsolnak belőle erkölcsi kiválóságot igazoló tételt. Bessenyei pedig — jóval előttük — csak azt követeli, hogy az irodalommal való foglalkozást is vegyék be a többi, már polgárjogot nyert mesterség körébe. Kármán meg az irodalomra is helyezi a felelősséget — szerinte a közönyben az eddigi irodalmi törekvések is hibásak, hiszen az emberi szív olyan természetű, hogy csak saját „környülállásai” érdeklik — s éppen ezt nem tudta nyújtani a „versecskékből” s „tolmácsolásból” álló hazai literatúránk. Hozhatnánk még példákat, de azonos lenne az eredmény: az irodalommal való „belterjes” foglalkozás e korban tendenciaszerűen az irodalomban jelentkező tartalmi vonatkozások s egyben minőségi vonatkozások felé irányítja a figyelmet. Egy más irányú kritika, az irodalmi kritika kezdeményeinek éppen e tendencia képviselőinél lehetünk tanúi: a régi ízléssel és tudóssággal, s éppen a nacionalista szempontokkal való leszámolásnak fegyverei élesednek itt. Viszont az ebben az irányban érdektelen prédikátor az irodalmon kívülre helyezi az előrehaladás feltételeit, s így nő — nélkülözhetetlensége folytán — döntő tényezővé a nem olvasó hazai „olvasóközön-ség” problémája. Távlatai azonban ennek a szempontnak is vannak, hiszen Péczeli kritikája következeiben egy súlyos opuszhoz vezet el, azzal egybecseng. A Gyűjtemény egyik ilyen témájú cikke ugyanis megdöbbentően azonos tüneteket állapít meg és kárhoztat, mint a magyar poétasorsot előre kikémlelő debreceni diák — a húszszentdős Csokonai:

„De valóban sajnálni lehet, hogy találatnak még nemeseink között olyanok is, akik nem hogy tehetségek szerint nyelvünket és virágozni kezdett *literatúránkat* boldogítanak, sőt inkább *igyekeznek* el-nyomni s a könyv írást vagy fordítást a *Haza tsalásának* nevezik . . .”

„ . . . Sokan vagynak olyanok a kik buzognak Hazájuk s Nemzetek mellett, s azonban nyelvünk gyarapítása végett *sajnáltnak egykét forintot a magyar Könyvekért, mikor kopokért és agarakért aranyakat adnak . . .*”

„ . . . tsak szür alatt fog maradni ez az Ázsiából sok vérontások és győzödelmek között ide plántált szép nyelv, hanem sok hasznos könyveket frunk melylyekkel mint édeslépekkel meg-fogattassanak az *idegen nyelveket megszerető s a magukét megutáló Hazafíjak.*

„ . . . Ha a *Könyv-nyomtatók* ezer vagy vagy két ezer exemplárt nyomtatnak valamely munkából, *alig tudják esztendő alatt is eladni . . .*”

„ . . . holott tsak gazdag nemések vagynak a két hazába öt ezerek ; azon kívül pedig tehetős *Plébánus Urak* és protestáns prédikátorok legalább öt ezerek . . .”

A prédikátor által nyújtott leltár és Csokonai Tempefőijének motívumai megfeleléseket mutatnak — s nem lehetetlen, hogy Péczeli működését jól, az akkori közállapotokat pedig csak hallomásból ismerő Csokonainak elemeket, egyhelyütt található inspirációt nyújtott ez a cikk, egyik lehetséges válaszként a Tempefőivel kapcsolatban szükségképpen felvetődő kérdésre. („De honnan juthatott a kollégium védő-örizetében élő húszéves diák, ki még mecénásokkal, sem kiadókkal érintkezésbe nem juthatott, ezekhez a keserű tapasztalatokhoz . . . ?”)¹² A komáromi pap, aki előtt a magyar irodalom (= nemzeti dicsőség) növekvésének alapvető feltétele a pártfogás, természetesen közelíthet Csokonaihoz, aki viszont saját jövőjét, a „csak” irodalommal foglalkozni kívánó, anyagi javakkal nem bíró ember jövőjét fürkészi keserűen a magyar világban. Hogy Péczeli Gyűjteményének tendenciája és a zseniálisan fogékony, 1793-as Csokonai között van megfelelés, azt — azon túl, hogy a mecénások kérdése középponti kérdés itt is, ott is — az is mutatja, hogy a Tempefőiben is láthatóan két funkciója van a „nagyok” felé az irodalomnak, amellyel a pártfogásra csábítják őket; az egyik az, hogy a literatúra a nemzeti dicsőség forrása („A tanultak éhen fáradoznak a *nemzet ditsősége* mellett”), a másik pedig, hogy kellemes és szórakoztató időtöltés a „musákkal való társalkodás”.

Péczeli szemléletében az irodalmon kívülre helyeződnek az előrehaladás feltételei — s ebből következik az is, hogy így nőhetett meg a szerepe, válhatott gyötrő problémává a prédikátor előtt az *irodalmi élet kereteinek* hiánya, — s őt csaknem minden vonatkozás izgatja, am

¹²A Tempefőivel kapcsolatban idézett kérdést PUKÁNSZKY NÉ KÁDÁR JOLÁN teszt fel A drámairó Csokonai c. tanulmányában (Bp. 1956.), s ugyanitt található a Csokonai művének hazai ihletőire, forrásaira vonatkozó problémák is (27—34.)

Fegyverneki viszonya a magyar irodalomhoz. Ő tagadja meg a Tempefői által kért harminc arany kölcsönt csak azért, mert poéta kérte, s ő nevezi az írómesterséget állandóan „haszontalanságnak” „bolondságnak” stb.

Vö. *Koppoházi*, aki követni akarja jó hazafi atyjának érdemeit, ellenben az olasz kutya-kereskedőtől nem sajnálja, de Tempefőitől megtagadja a harminc aranyakat.

Egy nemesebb színezetű *Serteperti*-képlet, de Fegyverneki is öríz hasonló vonásokat önmagának ellentmondva jelenti ki, hogy ha Tempefői munkája „német és frantzia nyelven volna írva” „a más lenne.”

Betrieget élettapasztalata.

Tempefőin nem segít sem más *gazdag nemes* (Muzsai új gazdája) sem páter *Köteles gvardiánja* sem. Helyzetét a Gyűjtemény példaképei: az „anglusok” oldják meg.

gátja az ország irodalmiasodásának. Hatalom nélkül, sokszor inkább csak szándékok jelzik az ilyen irányú lázas tevékenységét. Buzgólkodik, hogy az *íróknak* meg legyenek a *feltételei a munkához*. 1789 nyarán a főreduktornál Széchényi Ferencsel találkozik s rábeszéli őt, valamint az esetről Kazinczy-nak beszámoló P. Horváth Ádám)¹³, hogy intézze el: a tehetsős főemberek vegyenek tehetséges literátorokat maguk mellé titkárként —, s még e különös „akadémia” szabályait is körvonalazzák. Szeretné, ha biztosítva lennének a *művek megjelenésének feltételei* — ezért igyekszik P. Horváthot papírmalom létesítésére rábeszélteni; nagyon fontosnak érzi, hogy a *művek eljussanak az olvasókhoz* — saját könyveit ezért adja (Kazinczy csodálkozik rajta) hihetetlenül olcsón, ezért lép fel azzal az ötlettel, hogy a tanítók, papok, olvasni már tudó tanuló gyerekek tartsanak felolvasásokat, s ezért lesz ő a leglelkesebb hazai ügyintézője a kor magyar „lesekabinet”-jeinek, kölcsönkönyvtárainak. A győri Müller vállalkozását tanácsokkal, hírverő cikkel segíti, egy soproni vállalkozáshoz — Kis János hozzá fordul — tanácsokkal buzdítással szolgál, a Komárom megyéből Pest-Budára törekvő Mossotzi Institoris Mihályt¹⁴ sorsot eldöntő ajánló levéllel támogatja s talán könyvekkel is. Gyűjteménye ezért lesz lényegében könyvtárának kivonatává. Ezzel a törekvéssel fut egy vágányon nagy szeretete a *színház* iránt.¹⁵ Voltaire drámáit 1790 táján már azért is adja, hogy legyen mit játszani majd a magyar színpadokon; dicséri és buzdítja a Gyűjteményben az iskolák színjátszó vállalkozásait, a főúr színházi életet szeretné közelebb hozni a kastélyok távoli és előkelő világából a köznapi élethez. Közben állandóan angol, francia példákra mutogat — ideges kapkodással.

5.

A nemzet „irodalmiasításának” célja szándék szerint tehát formális, nacionalista jellegű eredményt, és ugyanakkor (nehezen szétválaszthatóan) monarchista célkitűzéseket óhajt elérni — de objektíve olvasóközönség-kritikához s az irodalmi élet javítását célzó tevékenységhez is vezetett. Van azonban még egy, s immár kifejezetten „irodalmi” következménye is ennek a sajátos magatartásnak. A nemzeti értékeket csaknem kizárólag a literatura frontján elért sikerekkel mérő mentalitásból következő irodalomcentrizmus termeli ki — 1789—90-től erősödően — az esztétika kérdéseivel foglalkozó fordításainak számbelileg is jelentékeny sorát. *Az Henriade* második kiadását már kíséri Voltaire *Essay sur la poésie épique* c. tanulmányának a fordítása; a Gyűjteménynek különálló kötetekben megjelenő V. és VI. negyedében pedig esztétikai-elméleti vonatkozású, összefüggő cikksorozatok vannak. Ennek az anyagnak a legdöntőbb jellemzője az, hogy *vegyes*.¹⁶ És éppen a különböző értékű és sokszor ellentétes felfogású munkák békés együttléte mutatja, hogy lefordításukkor a prédikátor elméjét nem egy irodalomkoncepció vonzása izgatta, támogatása ihlette, hanem a (természetesen tágabb

¹³A Széchényi Ferencsel kötött megállapodásról P. Horváth Ádám számol be Kazinczy-nak 1789. aug. 11-én, KazLev. I. köt. 420.

¹⁴Péczelinek a magyar „lesekabinetek” körüli fáradozásaihoz I. MKSz 1961. 81—83. Mossotzi—Institoris ügyében Telekihez ír — 1792. május 15-i keltezéssel — ajánlólevelet; vö. Széki gróf Teleki család gyömrői levéltára (Kiadta: Iványi BÉLA.) Szeged 1937. 393—394.

¹⁵Színházpropagandájára vonatkozóan az egykorú összefüggések távlatában idéz tőle HORÁNYI MÁTYÁS: *Eszterházi vigasságok*. Bp. 1959. 10—11.

¹⁶A Péczeli általa idézett esztétikai gondolatok „vegyes” voltára azok „szakmai” értelemben vett funkciótlanságára jól rámutat az a tény, hogy ő a voltaire-i *Essay sur la poésie épique* Milton-fejezetével — az adott, s általa is ismert helyzetben — tulajdonképpen a Milont degradáló Rájniszt támogatja Batsányi ellenében, ugyanakkor azonban igen nagy tisztelője a nagy angol költőnek, s le is akarja fordítani az *Elveszett paradicsomot*. (IV. 47.) Vö. TARNAI ANDOR: *Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsstan a XVIII. századi magyar irodalomban*. ItK 1958. 177—186. és *A deákos klasszicizmus és a Milton vita*. ItK 1959. 67—83. — Igaz, hogy a fordítás kérdésben a lényegyet illetően Rájnis mellett áll, de izlésben, idézett irodalmi eszményeket illetően már sok ponton különbözik is tőle, s az a meghökkenítő, hogy milyen könnyen feladja, érvényteleníti izlés diktálta értékskáláját.

értelemben vett) irodalomfelfogásának, komolyságának, sok „bölcs”-et foglalkoztató stúdium-voltának bizonyítási szándéka. Azonban ennek a szövegek felett lebegő s mindvégig érezhető célzatosságnak boltozata alatt egy ellentmondásos, de mégis: esztétikai gondolatokra irányított felfogóképesség is előtűnik, ott van annak a két erőternek vonzása, amelyről az 1786-os Hírmondó-beli cikk kapcsán már szóltunk; az ellentétes irányokba bomló klasszika eleminek együttes jelenléte. Az írások zöméből mindenekelőtt egy, a közjót, az alattvalók oktatását-nevelését célzó, s alapjaiban tudós-racionalista irodalomfelfogás közvetítésének szándéka bontakozik ki. A tanítandó tartalomnak hangsúlyozása és kiemelése az irodalom minden más összetevője közül, s ennek az „igazságra” szorító tartalomnak a hatás szempontjából történő kezelése — e két momentum az, amely a leggyakrabban visszatér; s éppen ebből következik, hogy az „ékessen szóllás” és a filozófia állandóan együtt szerepel, összevethető, rokonlényegű az irodalommal, attól — a lényegét illetően — el nem különített. Péczeli választott esztétikai mestereinek jórésze — s velük a prédikátor is — így bátran helyezi az irodalom *főlé* a filozófiát s *mellé* a szónoklást — mint pl. P. Castel („a Philosophusnak ditsősége bár lassabban jöjjön, is, de tsak ugyan fellyül haladja a Poéta ditsőségét”); s éppen ez a belátás az alapja annak, hogy a poézis tulajdonképpeni célja: a filozófia által felfedett igazság csalogató-leleményes formában való festése. (Megróják tehát Vergiliust, amiért olyan természettudományos képtelenséget írt le, hogy az alkony elviszi a színeket.) S éppen ezért, e feladat alapján kerülhet azonos síkra a poéta az orátorral — hiszen mindkettőnek az a célja, hogy a már ismert (persze döntően: erkölcsi) igazságokra vezesse a közönséget. Két lényeges pontja van tehát e tanulmány sorozatokból áramló felfogásnak: az *igazság*, amelyet felfedez a filozófus, s amelyet tanít a poéta és az orátor, valamint a *közönség*, akikre hatni kell — s a művészi eszközök megválogatásánál is ez az igazságot érvényesítő hatás a döntő szempont. Különös plaszticitással mutatkozik meg ez a *Vitézi költeményről vagy epicum polémáról* c. tanulmányban. (VI. 378—394.) A lefordított tanulmányok zöméből a francia irodalmi életben 1720 és 1760 között lezajlott poézis-ellenes küzdelemnek a levegője csap meg bennünket — az irodalmat végtelenen „ésszerűsítő” racionalista teoretikusok gondolatai hullámanak a komáromi paplak dolgozószobájáig, — ahogy az 1786-os Hírmondó-beli „vitaindító” Péczeli-cikk is már — egyik alapvető gondolatsorában — szinte pontosan a költészet legbuzgóbb ellenfeleinek tendenciáit visszhangozta, de Telekinek is Fénelonék ellen kellett inkább megvédeni Gyöngyösit.¹⁷ Az „irodalmiasító” indulat Péczeli

¹⁷A század első felének francia irodalmi életében lezajlott költészet körüli polémiaira vonatkozóan I. PHILIP VAN THIEGHEM: *Petite histoire des grandes doctrines littéraires en France*. Paris 1960. c. művének *Combats autour de la poésie* c. fejezetét. A barokk cikornyák ellen küzdők a túldíszítést támadván kétségessé teszik magának a költészetnek a létjogosultságát is, Montesquien perzsáinak pl. egy párizsi így definiálja a költőket: „Ceux auteurs dont le métier est de mettre des entraves au bon sens et d'accabler la raison sous les agréments . . .” A harc a *raison* érdekében indul meg és elsősorban a *raison* érvényrejuttatását leginkább gátló *rime*-et támadják. Fénelon (*Lettre à l'Académie*, 1716.) így írt: „Notre versification perd plus, si je ne me trompe, qu'elle ne gagne par les rimes . . . Souvent la rime, qu'un poète va chercher bien loin, le réduit à allonger et à faire languir son discours; il lui faut deux ou trois vers postiche pour en amener un dont il a besoin. On est scrupuleux pour n'employer que des rimes riches, et on ne l'est ni sur le fond des pensées et des sentiments . . .” Péczeli ZAIRE elé tervezett előszava elveszett, de ha meghallgatunk néhány mondatot Teleki igen okos és kitűnően vitakozó leveléből, akkor nem lehet kétséges, hogy Péczeli írásának kik is voltak a tulajdonképpeni sugalmazói. „. . . Un autre défaut de Gyöngyösi est sans doute, qu'il sacrifie quelquefois ses bonnes idées à la rime et qu'il est parsemé par conséquent de pléonasme . . .” „Mais c'est moins son défaut, que celui de la versification qui était le mode de son temps . . .” (!) „. . . Il faut s'en prendre à ce 4 rimes que vous critiquez à si juste titre . . .” S Teleki éppen azt hozta fel a rimek védelmére, amit a franciáknál a költészetnek a századközéptől megsokasodó védői (köztük van D' Alembert, Voltaire és Diderot is), s amiről a fél évszázaddal korábbi gondolatokat közvetítő Péczeli elfeledkezett: „. . . J' avoue pourtant que si d' un côté *l'énergie du stile* a gagné par là, la *poésie* a beaucoup perdu de l' autre, qui a mon avis *demande toujours un peu de musique* . . .”

esetében nem engedi meg, hogy eljusson a versek megtagadásáig — de a poézis önérvényének csökkent látása állandó s így azonosítható tünet.

De ahogy a „Francz”-oknál folyó küzdelemben — bizonyos pontokon, pl. a rímek megítélésében — egymás mellé kerülhetett a költészetellenes Fénelon és La Motte (Péczei be is mutatja mindkettőt a Gyűjteménybe), a Rousseau-előd, szív-kritikát előlegező Dubos abbával; ahogy a Hírmondó-beli Péczei tanulmányban a tudós racionalista gondolatmenetbe szervesen tudott beépülni egy, a „tisza” klasszicista felfogástól éppen ellentétes irányban eltérő (a *másoló* helyett *teremtő* jelleget hangsúlyozó) irodalomkonceptió gondolatsora, úgy a Péczei által fordított esztétikai tanulmányok között is feltűnnek olyanok, amelyek a „preromantikus” esztétikai felfogás felé mutatnak. Így pl. a legmerevebb írások szomszédságában ott van az egész másfajta gondolatokat sugalló *Az ethusiasmusról* szóló cikk (VI. 370—372.), amelyben már megkülönbözteti a verselőtől a „Poézis belső érdemével”, az ihlettel, tűzzel rendelkező poétát, csak az ilyet tartván egyáltalán költőnek. Olyan fogalomról értekezik itt, amely Fénelon, Troublet abbé, La Motte stb. szemében azért megvetendő, mert nem *értelmi*, hanem *ösztönös* (irracionális) általuk állatnak nevezett jellemvonása a poézisnek és így is utasítják el.¹⁸ S az is természetes, hogy a Gyűjtemény-cikk olyan különbséget állapít meg a poéta és az orátor között, amely gyökeresen különbözik a korábban mondottakkal. (Pl. VI. 333.) A szikkadt racionalista felfogás együttjelentkezése a romantika felé mutató elemekkel — logikai szinten — tulajdonképpen érthető lehet: a szigorú anyagcentrizmus, az oktatás-nevelés igazságközvetítő szándékának a klasszicista felfogástól a tudósság irodalmiatlan felfogása felé való kiterjesztése, felnagyítása szintén „szabályoldó”, bomlasztó hatású. Az erős tartalmi koncentrátság miatt a klasszicista elmélet merev, de irodalmi falai ezen az oldalon is repedeznek — s a résen friss, szabad levegő áramlik be, annál is inkább, mert pl. a Péczei által emlegetett kétségkívül a „res”-t jelentő, s így tudós-racionalista jellegű „elmésség”, valamint a századközép táján felbukkanó „originalitás”-követelmény között — éppen azért, mert mind a két fogalom elég kizárólagos feltétele valamely irodalmi minőségnek — logikai szinten nincs túl nagy távolság.

Az irodalom gyakorlati feladatainak, „Tzél”-jainak egymást ütő kettéoszlása a prédikátor tudatában két politikai erőttől is függő, azokat kiszolgáló egyéniség sajátos helyzetének volt a következménye; a politikai orientáció kényszerű megosztottságát tükrözte. S hogy elméleti felfogóképessége ellentmondásos, annak alapja a komáromi pap erkölcsi magatartásának ellentmondásossága lehet: a monarchista szemléletű tudós-literátor, valamint az önértékeire büszke, azokat érvényesíteni is vágyó, a lázadás tendenciáit is hordozó ember kettős készségei játszhatnak itt, éppen az individuuum felszabadulásának első nyomait mutató esztétikai gondolatok felfogásában szerepet. A lázadás motívumai a másodlagosak — a személyes magatartásnak (általában nem nyílt színen történő) ideges megrándulásai, és soha nem mozduló elszórt esztétikai gondolatok közvetítése árulkodnak csupán. A tevékenység, az irodalmi gyakorlat egésze viszont éppen a szolgálatból ered — s ez dönt a prédikátor műveinek *stílusáról* is.

V.

1.

Némédi Lajos összeveti a kor két magyar *Henriását* az *Henriade*-dal és summázható eredménye az, hogy Péczei és Szilágyi Sámuel fordításaikban egyformán a Gyöngyösi alapozta

¹⁸ Pons abbé azt írja, hogy: „Je crois que l'art des vers est un art frivole . . .”, azért mert a *raison* ellen van. A *raison* ellenfele azonban nem csupán a rím, hanem az „*enthousiasme*” is, La Motte (*Discours sur la poésie*, 1707.) s Troublet abbé is (*Suite de l'esprit*, 1754!) ironizál ezzel a nem emberi fogalommal. Ugyanakkor azonban a rímek megítélésében teljesen mellettük áll Dubos abbé (*Réflexions sur la poésie . . .* 1719.) — szerinte sem tartozik a rím a költészet lényeges principiumai közé, oda éppen az *enthousiasme* számítható!

hagyományos magyar verses elbeszélés stíluskörén belülre vonják a voltaire-i szöveget.¹⁹ E tendenciának legalapvetőbb ténye mindkét magyar szöveg — bizonyos értelemben földhöz ragadt — *konkrétsága* a francia mester stílusának *absztrakt*, elvontabb, gondolatibb jellegével szemben. Szempontunkból fontosabb azonban azoknak az eltéréseknek a tudomásulvétele, amelyek — e kétségkívül bizonyított átfogó hasonlóságon belül — Péczeli és Szilágyi fordításai, a két magyar szöveg között vannak; hiszen a kitűnő (s kortárs) fülv Kazinczy számára éppen különbségek miatt lett Szilágyi alakja fegyvertárs a nyelvújítási harcok idején,²⁰ Péczeli pedig lényegében ellenfél, akinek legfeljebb erkölcsi magatartását lehetett pozitíve minősíteni. A döntő mozzanat itt az a már Csokonai által is felfedett, Kazinczy által pedig más formában, de hasonló tartalommal idézett különbség (amelyet szerinte a már súlyosan beteg professor maga állapított meg), hogy ti. Péczeli munkája nőies, feminin jellegű munka, a debreceni professzoré pedig férfias. Csokonai véleménykifejtésében: a prédikátor fuvolán játszik, Szilágyi vizs ont trombitán, az előbbi jelzője az „édes”, az utóbbié pedig a „hathatós”. De a mindkét munkát olvasóban valami ellenvélemény feszeng ezekkel az ítéletekkel szemben, hiszen pl. Péczeli csataképei, borzalom és kín festései szinte mindig rádupláznak Voltaire-re, de rádupláznak az eredetit hűebben követő Szilágyira is; s ez pedig éppen nem feminin stílusjellegzetesség; inkább a barokkos jellegű pokolvízióknak, Zrínyi csatajeleneteinek különösképpen nem „romántos” kisasszonyok lelkivilágához illő légkörét érezzük. De nem erről van szó. Szilágyi művének férfiassága és Péczeliének nőiessége nem ezen múlik, hanem — s így nagyon pontos a Csokonai, Kazinczy (és Szilágyi) adta diagnózis — a magyar nyelvhez való viszonyon. A debreceni professor fordítása *hűebb* fordítás bár küzdenie kell a nehezen hajló hazai nyelvvel — viszont Péczeli könnyedén, szinte simogatásszerűen ömlesztí magyarrá a francia szöveget. A professzornak, az irodalmi nyelvet gyengében ismerő tudósnak némiképpen hozzá kell tőnie a rendelkezésre álló magyar nyelvet az egészen más természetű eredetihez — míg Péczeli asszonyos mozdulatokkal már kész elemeket vesz elő éléskamrájából, elméjének nyelvi tényeket szinte abnormis könnyedséggel megőrző feneketlen tárából. Ő igazán otthon van a hagyományos nyelvben, s nem kényszerül küzdeni vele — sőt, az eredetivel is versenyre mer kelni, s így könnyed, de izetlen sorokban röplítheti tova magyarul IV. Henrik történetét. S ha e száguldás közben beleakad egy-egy barokkos kép lehetőségeibe, akkor kihasználja — s van miből: régvolt olvasmányemlékek stíluslemelei kelnek azonnal életre tolla alatt. Az *Henriade*-ot fordító prédikátor előtt elsősorban két, láthatóan ösztönös könnyedességgel kezelt stílusforrás áll: az egyik a hagyományos protestáns vallásos nyelv (innen származnak szövegébe a moralizáló, biblikus közhelyek), a másik pedig Gyöngyösi nyelve — s innen származik, ami pl. Szilágyinál nincs: hogy a voltaire-i allegóriák alakjai a gyöngyösies elbeszélésben is szereplő antik istenekké változnak vissza, hogy borzalomfestéseinek hangulatai is a *Rózsakoszorú* Gyöngyösijét idézik, de idillje is az ő hagyományából vesz nyelvi elemeket. A már idézett Vénusz templom-leírás pl. az éneklő madarak szavának zengésével, az erre viszhangzó erdőkkel hegyekkel, képet és frazeológiát illetően is Kemény János egyik idilljének kései visszhangzása.²¹

¹⁹ E fejezet egészére vonatkozóan figyelembe vett tanulmány KLANICZAY TIBOR: A művészeti stílusok helye a marxista kutatásban c. műve. (Marxizmus és irodalomtudomány c. kötetben, Bp. 1964. 66—109. A Henriások stílusára vonatkozóan; NÉMEDI LAJOS: Adalék a XVIII. század magyar stílustörténetéhez. (Péczeli és Szilágyi *Henriade* fordítása.) Debrecen 1936.

²⁰ Kazinczy Szilágyi Sámuelről: Magyar Pantheon. (Nemzeti könyvtár XXXVI.) Bp. é. n. 111—123. Piskárosi Szilágyi Sámuel.

²¹ Péczeli:

*Patsirta s tengelitz a mirtus erdőben,
Fújja szép nótáit itt minden időben.
Éjjel-nappal víg énekek zengenek,
Gyönyörű hangoktól az ég s föld rengenek.*

Péczei otthonosan mozog a hagyományos nyelvi eszközök tartományában, s ugyanaz a tanulság vonható le a Young-fordításból is — csak itt még élesebben előtűnnek a prédikátor stílusának konzervatív jellegzetességei, hiszen Kazinczy- és Báróczy-szövegeket állíthatunk mellé kontrasztként. A prédikátor fordítását a kassai Magyar Múzeumban (II. 98—103.) Kazinczy igen keményen megbírálta, s éppen azért, mert nem található meg benne az a „tömött-ség”, ami az eredeti jellemzi, s amelyet — jóllehet „hippochondriás declamatioi” hamar eluntatják — mégis hajlandó az angol szerző érdemének elfogadni. Példán mutatja ki, hogy Péczeinél elvész, megcsönkul az eredetiben meglévő *gondolati* jelleg, az analizálást, az eredeti finom gondolati rezdülleteit szétoldja a prédikátor, s helyette az olvasó érzékeire támaszkodó, egy tömbben ható elemekkel operál. Kazinczy arisztokratizmusa (azokra kell számítani mint olvasóközönségre, akik kevesen vannak és kultúráltak), hű fordítás igénye itt lényegében a nem hajlékony, nem finom magyar nyelv, a hagyományos nyelv használata ellen szól, a közérthetőség kárhóztatása csak formai vonatkozás, a lényeges az, hogy dühíti Péczei prózaivá oldott, s a magyar prédikációs irodalom színei és tónusai által módosított magyar szövege. Érdemes egy pillanatra egymás mellé állítani Péczei megfelelő szövegrészletét és azokat az *Első Éjszaka* fordításrészleteket, amelyeket — éppen a polemia kedvéért — Kazinczy közölt a Múzeum emlegetett helyén, s amelyek tőle, valamint az általa annyira tisztelt Báróczy Sándortól származnak. Az általános benyomás az, hogy Kazinczy és Báróczy merész inverziókkal, újszerű jelzőkkel és szokatlan szavakkal gazdag tolmácsolása mellett Péczei szövege bár nem erőtlen, de feltűnően prózai és ugyanakkor túlbeszélt. Az álom pl. Kazinczynál a „nyögés” Elől gyors szárnyakon tovább repül”, Báróczynál „sebes szárnyakon kerüli e helyet, hol az inséget nyegni hallja”, Péczeinél pedig „el repül sebes szárnyakkal azok mellett a *Házak* mellett, melyekben *zokogásokat* és *nyögéseket* hall.” A különbség nem csupán az emelkedett, Kazinczy jambusaiban természetes, Báróczynál pedig nagy stílusérzékről tanúskodó jambikus lejtés és Péczei köznapis mondatépítése között van, hanem érvényre jut a másik — szintén általános s talán többet eláruló — jellegzetesség is: a Múzeum szerzőinél az „inség” nyög, Péczeinél pedig a megfogható, konkrét házakból hallatszanak ki a tulajdonképpen feleslegesen felerősített (megkettőzött és többszámúba tett) „zokogások” és „nyögések”. Péczei közömbösnek látszik a szavak hangulati erejével szemben, önála az érthetőség a fontos: Kazinczynál az Éj „ebénusi magas székeről” „fénytlen méltósággal” nyújtja olom vesszejét az alvó világra, Báróczynál „ebanumból készült királyi székén ül” s teszi ugyanezt „on-páltzával”, „bé-fedezett és sugár nélkül való méltóságában”. Péczei viszont nem érzékeli a sajátos hangulatú ebénus, ebanum (= ében) értékét, hanem egyszerűen „fekete fából készült” s nagyon szokványos „Trónus”-ra ülteté az éjt, s ábrázatát is egy konkrét, kézzel fogható földi tárggyal, „egy setét szőnyeggel” vonja bé. A kezébe adott pálca jelzője pedig arra is utal, hogy ez bizonyos technológiai folyamat terméke: „fekete ónból készített” királyi pálca ez.

Talán ennyiből is látható, hogy az egyik leglényegesebb eltérés Kazinczy stílusától az, hogy a *képek* Péczeinél részletezettebbek, körülmagyarázottabbak, mindennemű esztétikai

Gyöngyösi:

„Zeng már minden liget a sok madárszókkal
Nyögnek a gerlitzék . . .
(Kemény János . . .)
„Kedves ének szókkal jó kedv ajaka zeng
Vidámság tántzától a gyenge pázsit reng
(Murányi Vénusz)

Péczei stílusában új erőre látszanak kelni ezek a barokkos stílusjellegzetességek, s az 1780-as évek második felében induló fiatal költőknek példaként is szolgálhattak. Pl. A Győrben (Péczei első nyomdászának, Streibignek városában) tanuló Kísfaludy Sándorról FENYŐ ISTVÁN mutatta ki a Péczei stílusától való érintettséget (Kísfaludy Sándor. Bp. 1961. 28.) — az induló Csokonai stílusán pedig még mélyebb befolyásoltságot állapít meg SZAUDER JÓZSEF készülő Csokonai monográfiájában.

meggondolást mellőzően túlbeszéltek; ő még meg is sokszorozza a „declamatio”-kat. Ugyanakkor azonban — s ez Kazinczy kritikájának a lényeges pontja — szétolvadnak, elsikkadnak a *gondolati* részletek és finomságok. A prédikátor ott beszél többet, ahol nem kellene: szétoldja, gyakran köznap prózává laposítja az önmagukban is erős hangulati hatásokat ébresztő képeket —, s ott tömörít egy „declamatio”-ba mindent, ahol éppen árnyalnia kellene. Más szóval: ott szalad meg a prédikátor tolla, olyan irányba tér el minduntalan, ahonnan az olvasók *érzéki-ösztönei*, s nem *érzelmei-gondolatai* foghatók meg. Péczeli persze azért gyakran szép és erőteljes mondatai szószekekre illők.

S ha következő művét, a *Haszonnal mulattató Meséket* tekintjük, ott is megtaláljuk ezt az immár kétoldalúnak látható törekvést: a hagyományos magyar irodalom barokkos jellegű stíluskéllékein belül maradván, az érzékekre gyakorolt hatással igyekszik megragadni olvasóit. Csakhogy a *Mesék* rámutatnak arra, hogy Péczelit ebbéli szándékában — bár nélkülözve igazán egyértelmű demokratizmust —, igen jól kihasználható forrásként segíti a nép, az egykorú magyar falu nyelve is. A viszonylag sűrűn felbukkanó emberalakok a kor magyar vidéki életéből valók: „négy poltrát” kereső favágó, a vén jobbágy, aki robotol és akit deresre vonnak, taksás, kapások, juhászok, házasságot nyélbeütő vénasszonyok és falusi papok mozognak az igazolandó erkölcsi tanulságok érdekében. De innen valók az állatok is: a „kotza”, amelyik „hasas” és „ellik”; a „zsiros ősi füvet legelő” tehenek — az állatmesék elvont kutyái „kopókká” vagy „komondorokká” válnak. S a népi színezést szólások, kitételek sokasága teszi teljesebbé. A „hü belé Balázs” módjára házasulóknak „feltöri hátát az asszonyi nyereg”, miután a csörgő szarka farkának állásából jósolják meg a vén asszonyok, hogy merről érkezik a vőlegény, s így, komoly dolgokkal „hebeurgyádkodva” „lakodalmat ütnek”. Az oktalannak „lába szárába száll az agya veleje”, a fennhéjázó vadásznak a medve „vízell az órára”, az „otsmány féreg”, a légy pedig úgy kacag az ellene mit sem tehető oroszlánon, hogy „majd megszakad a hasa”. Az „éhróka” „kurdászik” az úton, miközben „kaprozik” a szeme és „foly éhes nyála”. A paraszt „feni a fogát” a „früstökhöz”, s olyat hajt a bálincásbutykosból, hogy „feneke a homlokát éri”. A Jupiter előtt versengő emberek egyikének olyan nagy szája van a másik szerint, mint „egy vámkerekű kalap karimája” stb.

Idézhetnénk még a példákat: az izes népi kitételeket és a provincializmusokat is, amelyek azonban csak azt a tanulságot sugallják, hogy a nép nyelvének „bevetése” lényegében ugyanazzal a funkcióval rendelkezik, mint más műveiben a hagyományt idéző nyelv: a stílus képszerűségének, kézzelfoghatóságának eszköze. Péczeli nyelvi készsége azonban e körökön belül igen magasra értékelendő; ilyenfajta, akár népnyelvi, akár barokkos jellegű stíluselemeket forgatva igen szép és érzéletes részletábrázolásokhoz tud eljutni. A X. mese (*Jobbágy, Halál*) jobbágy-rajza pl. — függetlenül a La Fontaine-i eredetitől — igen erőteljes tabló:

„Egy Jobbágy, ki hetven esztendőt meg-halatt
S bajos vénségnek nyögött sulya alatt,
Sárga mint a halál, fonnyadt, száraz, görbe,
S kinek tsipás szeme esett mély gödörbe . . .

Egyéb örökségem nem maradt Apámtól,
Hanem hogy vér tseppek tsorognak ortzámról;
A földet trágyázom forró könnyeimmel
Szint annyit, mint véres verejtékemmel . . .”

Az oktalan malatzkák által kidöntött fa is nagyon plasztikusan, mozgalmasan festve küzd az életéért:

....
Soká az izmos fa küzdött mind a hattal,
Sok ujjával a föld gyomrát megragadta
Mintegy szánván őket, fejét csóválgatta.

De mikor kiásták ágas gyökereit,
S elrágta sirjának s éltének ereit,
Le rohan a földre rettentő zugással,
Mintegy ezt kiáltva panaszló morgással: . . .”

A LIII. mesének (*Him és Nöstény Galamb*) hűséges galambját megkörnyékezi a bujaság tűzétől felhevült hím,

„De az kész volt hartzra szűz szívéért szállni.
Négy óránál tovább már vele küzködött,
Tajtékos vérében szintén meg-förödött
S fészkeből kezdett ki tsorogni vére . .

Mindez nem csupán arról vall, hogy Péczeli otthonosan mozog a hagyományos stílus-kellékek világában, hanem egyben fokmérő is: annyira otthonos, hogy éppen *ilyen* jellegű nyelvi szépségekhez tud csak közelíteni. (Nem véletlen, hogy az idézett példák valamiféle borzalomfestés lehetőségéből bukkantak elő — s így elég közvetlen módon utalnak vissza barokkos előképekre.)

Az a látható tény azonban, hogy Péczeli ismerősként jár a barokkos jellegű nyelvi eszközök között, önmagában még inkább csak feltétel; gyakran olyan lelkiállapotban dolgozik ő, hogy némiképpen megalapozottnak, szükségszerűnek tűnik vonzódása e stíluszajátságokhoz.

2.

II. József felvilágosult uralmának lehetőségei, a nemzeti mozgalom lendülete „chimérai” szándékokat ébresztett a nyugati eredmények számos mozzanatában kitűnően tájékozott, a polgári erkölcsöt is megérintett komáromi íróban. Az egyik oldalról egyfajta monarchikus „közjó”, a másik oldalról pedig a nemzeti dicsőség lehetőségét vetítették — mintegy állandóan linspiráló *vizióként* — a prédikátor elé. Törekvései azonban kívülről illeszkednek rá az adott magyar valóságra. Talaj, osztályerő nélkül áll, s így óriására nő számára az ellentmondásos külső erők vonzása. A kívánt célokhoz csak a tőle függetlenül mozgó erők támogatásával vélheti a közelítést, s ezért mindenekelőtt egy bizonyosfajta absztrakt érzelmi akadály, az általánosan tapasztalható (vagy az illető politikai erő részéről, vagy pedig annak pozitív törekvései iránt mutatkozó, *közöny* lesz a fő ellenfele. Így a társadalomnak a prédikátor által támadott felülete nem maga a formáció, s nem is annak valamelyik konkrét oldala, hanem egy időtlen, örök emberi magatartás, amelynek őse és ideológusa az „önös” Epikurosz. Ő gyakorlatilag csak ezt az akadályt látja a haladás előtt akkor, amikor már — Bessenyeitől kezdve — minden hazai felvilágosult elmének szembe kellett nézni a feudalizmus szükségszerű és konkrét következményeivel.

Végső fokon ez a fajta beállítottság határozza meg Péczeli stílusát is. Láttuk, hogy ő — függő helyzete miatt — *program* helyett *viziót* vetít kora elé. Sem lehetősége, sem szüksége nincs az elemzésre, vagy a polgáriassult individuum érzelmeit kifejezni képes új stíluseszközökre illetve azok kiépítésére. Nem a tudatukon át akarja megragadni olvasóit, nem a racionális *meggyőzés* az eszköze, hanem — akár megfélemlítéssel is — újfajta magatartásra igyekszik *kényszeríteni* őket. Így kerülnek elő írásaiban tendenciaszerűen a vaskosabb, mintegy az érzékek elkábítására alkalmas nyelvi elemek, ezért nincs bennük általában távolodás a hagyományos nyelvi tartománytól, sőt, néha szinte feltűnően, töményen barokkos jellegű stíluseszközök is felbukkannak nála. Csak néhány jellegzetes példára utalunk. Az *intolerancia* szörnyű — legalább olyan szörnyű, mint a pokol a barokk víziókban; s Péczeli tolla alól éppen *ilyen* stílusjellegzetességgel bukkannak elő általában az intolerancia következményei. Az *Alzir* előbeszédhez pl. már korábbi magyar szövegek — igaz, más célzattal — adhattak elemeket. A francia szöveg itt is csak apropo.

„Alig találtatik olly hely a föld színén, a hol a keresztyénségnek ama *rút motska*, a Fanatizmus, vagy Vallásbeli gyűlölség magának *vérengző oltárokat s oszlopokat ne emelt volna* . . .” Az eredeti tanulmány szerzője, Las Casas, az üldözött indiánokat bárányokhoz a „maga Nemzetét pedig *fene tigrisekhez s éhező farkasoknak dühös nyájjakhoz*” hasonlítja. Ez a keresztyénségnek *undok motska az, amely vér özönnel töltött bé majd minden országot* . . .” stb.

A tolerancia érdekében agítál így — rettenetet dobva s nem rációt a megborzasztott hallgatóság elé, mint hajdan éppen az intolerancia szószólói vetítették rémüldöző közönségük elé a pokol látomását. De ha a *magyar nyelv* kérdéséről szól, akkor is hasonló a módszere. Látuk: koncepciójában is két irracionális véglet, nagy érzelmi töltéssel bír, fenyegető vízió illetve lelkesítő vágykép, a nemzet halála és ragyogása szerepelt jobbra célként és érvként is. S ez a fajta szemlélet a részletekre is átsugárzik. A Young Bé-vezetésében sem okolja meg, hogy miért kell a magyar nyelv, hanem az íránta tanúsított általánosan tapasztalható érzést igyekszik egy hatásos allegóriával, retorikusan ismétlődő mondatépítéssel megváltoztatni. „Képzelve úgy Nagyságtok, mint ha a mi kedves Magyar nyelvünk egygy mindenétől megfosztatott, mély gyászba merült keserves szívű Özvegynek gyászos formájában Nagyságtok lába elejbe borulna, s az ő rebegő ajakairól alá folyó, s hervadó ortzáján egymást üző könyveivel meg-feresztett szavaival zokogva panaszkodna azok ellen az ő nagyra ment saját Gyermekai ama különben nagy hírű, fényes ranggal és érdemmel ékeskedő Hazafijak ellen, a kik ötet méltatlanul meg utálták, s az ő születésének földéből szám-ki-vetésre üzetten megengedik. — Képzelve úgy nagyságtok, mint-ha az ő sok sirás között kiontatott panaszá után fel-derülvén egygy kevéssé szíve, nyája mosogással kérné Nagyságtokat mint híres Eleinknek Hazájokhoz való szereteteknek méltó Örököseit, hogy továbbra is a . . .” stb. stb.

A magyar nemesség jobb részéhez általában *kéréssel* fordul —, a másik hatalomhoz, az illúzióitól teljesebben befedett udvarhoz viszont általában nem. Ezt vagy konkrét propagandával segíti, vagy, — *ünnepli*. Az *Alzir* fordításhoz írott, 1790. febr. 2-ára keltezett Ajánlásában pl. Kaunitz-nak celebrál — nem lehet kérdéses, milyen jellegű — ünnepet:

„Úgy tetszik, mintha hallanám, hogy az egész Birodalomnak boldog lakosai így kiáltoznak e napon az Égre . . . Úgy tetszik, mintha látnám, miképpen egyengetik össze a Magyar Muzsák az ő ékes hangjait . . . Úgy tetszik, mintha hallanám, hogy az egész Hazában az egeket tsapdossák a víg szózatok . . .”

Retorikus ismétlések, víziós motívum („Úgy tetszik . . .”), a szélsőségek, fantasztikus méretek halmozása, jól árulkodnak a stílusvonzalom irányáról.

S éppen itt kell szót ejtenünk Péczeli Hervey-fordításáról. Nem véletlen, hogy az azonosulástól, a szolgálat lehetőségétől, részben: illúzióitól is mindinkább megfosztott, a magáramaradottság érzését megélni kezdő Péczeli nyúl utána 1790 első felében. Halványan bár, de itt van egy lehetőség, hogy, a tendenciaszerűen érvényesülő barokkos vonzalmakon túllépve, egy új stílus felé tegyen lépéseket. (Nem lehet véletlen az sem, hogy a prédikátornak ez a munkája „élt” a legtovább: 1822-ben jelenik meg változatlan kiadása.) Igaz, hogy az egész mű a lényegét illetően a youngi körben mozog, de van néhány lényeges pontja, ahol különbözik is tőle. A halál mindennél hatalmasabb voltának bizonygatása, s ezzel összekapcsolva: a túlvilágon egyedül minősített, s ily módon a halált is legyőző igazi, belső emberi értékek propagálása itt már kevésbé elvont módon történik. Nem a prédikátor idézi itt a példákat, hanem a példák követik a prédikátort; az evilági gyötrelmek emberi alakokon, sorsokon át világosodnak meg, bizonyos fajta típusok dokumentálják az emberek között oly általános törekvések, célok gyarló voltát. S ezzel van kapcsolatban egy másik, lényegesebb vonatkozás is: megtalálja már az evilági örömeket, a „teremtőtől nekünk készített örömeket.” Felbukkan az egyszerű, „mezei” élet szeretete, a „nature”-ből látunk metszeteket, s ha minden részt imaszzerű elmélkedés is követ még, de mégis: megjelenik Péczeli tolla alatt, örömteljes részletességgel a *táj* is, amely nem ellenségesen veszi körül az embert (mint Youngnál, ha egyáltalán idéz természeti képet), hanem ölelőn. Szépségei elsősorban az istent dicsérik ugyan, de e rajzokban már — más oldal-

ról — az elvagyódás, a többi emberrel (a viszonyokkal) való elégtelenség szentimentális motívuma is benne bujkál. A tájban álló, az emberektől elvonuló, s az evilági hívságokat megvetve a természet nyújtotta örömekben *feloldódó* paptól nincs már messze az emberektől sérített, s emiatti tehetetlen bánatában a természeti szépen *vígaszt*, pótlást kereső, tisztán szentimentális, érzékeny, modern ember — egy Tihany zengő bérzeihez forduló Csokonai, vagy éppen egy könnyes leányalakja a századvégnek: Fanny. S valószínű, hogy a komáromi prédikátor régies mondatfűzései ellenére is inspirálhatta — néhány hangulatával — az ő műveit jól ismerő, stílisművész Kármánt:

Egy igen kies nyári napnak reggele volt ez. Úgy látszott, hogy különösen könnyű és friss volt a levegő-ég és az új életet nyert természet víg kedvvel mosolygott." (Hervey 44. Reggeli séta.)

„Szép volt a reggel. A hajnal könyvező szemekkel jött fel. Frissítő szellők leheltek. Az illatok fellegei széjjelhabzottak a nedvesített mezőkön; a megvidított egész teremtés mosolygott. (Fanny, VIII.)

A leírt természeti képek szerkezetének azonossága (szép reggel — friss levegő — mosolygó természet) szembetűnő. De megfelelés van Fanny monológjai és a Hervey meditációk között is — főleg a természet szemléletéből kiinduló, azzal összekapcsolt hangulatok, gondolatok rajzában. A Hervey — főleg természet érzése révén — a szentimentalizmus felé hajlik, s műveinek lefordításával Péczeli feltétlenül Kármán felé mutat.

3

A modern szentimentalizmus azonban csak futó lehetőség, amely Péczeli előtt felvillan 1790 elején. Ő már túlságosan determinált ahhoz, hogy rálépjen erre az útra, a magányos érzékenység útjára.

Az önmagában soha nem álló, hazafiúi felbuzdulásában nagy célokat magvalósítani akaró alattvalónak kellett a hatalom biztosítéka. S amikor összecsapnak a világi hatalmasságok, azok, amelyeket nem azonos illúzióködben ugyan, de vezetésre rendeltetteknek látott és amelyeket — megfelelő funkciókban — összebékíteni akart, akkor láthatóan „kizökken” számára az idő, nem találja helyét a világban s fokozatosan visszavonul a papi kúria csöndjébe. Mintha most már megfogadná apósának, az 1786-ban elhunyt Varjasnak tanácsát: odahagyja a veszélyes vizeket. Küzdenie kell betegségével is, de azért dolgozik. A Gyűjtemény utolsó két negyede már nem folyóiratként, hanem könyvformában jelenik meg, s nem is hordoz direkt, a kor számára szóló mondanivalót. Péczeli az absztrakt tudományosság műzsáját szolgálja már csak valamiféle egészen távolinak látott „közjó” reményében másrészt pedig egyre inkább előtérbe lép nála az a végső forum, amelyhez az egymással csatázó nemesség és udvar helyett apellálhat: az isten. 1790 után egymást érik hatalmas terjedelmű fordításai, prédikációs gyűjteménye. Hangsúlyoznunk kell azonban: elsősorban *változásról* és nem *törésről* van szó e fordulatnál.

Péczeli ellentmondásokat magában rejtő morális készségeinek lényeges, feltűnő jellemvonása volt, hogy önmagát lényegében meg nem tagadva tudott nagyon tág amplitudón mozogni, s hogy e mozgás iránya és mértéke mindig attól a társadalmi-politikai közegtől függött, mely körülvette. A valódi, születéstől, társadalmi helyzetétől, vagyontól független *érdemek*, emberi értékek igénylése mellett, ebbe belefoglalva csaknem állandóan ott van a higgadt, sztoikus alattvalói *igénytelenség* —, s ez az a két (szervesen összekapcsolt, összetartozó) súlypont, amely körül forog, foroghat magatartása. A „valóságos belső érdemek” tisztelétének, követelésének polgári-felvilágosult lényege teszi lehetővé, hogy azonosuljon az „égalité” tipikusan aufklérista követelésével, hogy igent mondjon a „változások”-ra. Ezek azonban csak

ritkán robbannak elő, akkor, amikor bizalmat ébreszt benne a nemesi-nemzeti mozgalom, amikor a lendület úgy mutatja, hogy képes a nemesség átlépni saját korlátain is. Az általánosan jellemző viszont nem ez, hanem egyfajta állampatriótai tartás: a valódi (monarchista közjó-cél szentesítette) emberi értékek követelése, hangsúlyozott, erőteljes követelése. De ez értékekbe nem kevésbé hangsúlyosan benne foglaltatott az alattvaló nyugalalmát jelentő igénytelenség is, amely azért lesz döntő jellemvonás, mert biztosítja a Monarchia rendjét. Ez akkor érvényesül, s általában ez érvényesül, amikor reális és befolyásoló hatalom a felvilágosultnak látott, „közjó”-ra vezetésre alkalmasnak hitt császári ház; s amikor a prédikátor az ő szolgálatára igyekszik nevelni a magyarokat, persze úgy, hogy a szolgálatba beleérti, a Monarchia rendelkezései közé tartozónak gondolja a nemzeti dicsőség elérését is. Ez a helyzet 1790 után szűnik meg. Az udvar és a nemesség között nincs többet béke, megrendül a Monarchia rendje és így értelmetlenné válik a prédikátor eddigi törekvése: az értékes emberi vonásokra való nevelés szándéka. Élete utolsó két esztendejében így nem maradhat más, mint az, hogy az *igénytelenséget*, a lemondást, a vallás hagyományos erkölcsi kategóriáit, az alázatot, békét, szeretetet hirdesse. Az *Erkölcsei prédikációk* . . . első két kötete 1790 második felében jelenik meg, A *Szent Írás teológiájá* . . . -nak két vaskos kötete pedig 1792—93-ban jön napvilágra. S hogy mennyire a templomon belülről került érdeklődése, hogy erkölcsi tanításai mennyire nem évilági jellegűek többé, azt éppen az a hatalmas munka mutatja, amelyet Maissonnet ötkötetes *O testamentumi Ekkleziának Historiájá*-nak lefordításába fektetett. (1791.) A túlvilági igazságtétevésként került közel — hiszen a földről eltávolodott a közjó reménye: az igazi közjó odaát van csak, arra kell készülni. Az „érdemek”, amelyeket eddig mindig egy földi közjó lehetőségei és távlatai diktáltak, kiszorulnak illetve átalakulnak, a lemondás, az igénytelen istenes „bölts” alapvető erkölcsi tulajdonságai kerültek végleg előtérbe.

A politikai-hatalmi helyzet alakulása teszi szükségessé e változást, de egészségi állapotának egyre válságosabbra fordulása mélyíti el. Most már tényleg közel van számára a halál, amelyet tulajdonképpen mindig is közel érzett magához: már a *Henriás* első kiadásához írott Elő-beszédének végén kételkedett: vajon betegsége miatt tud-e még hazájának szolgálni. Akkor még tudott: fizikai értelemben is rengeteget dolgozott — kevesen írtak tele kilenc év alatt több „árkust” mint ő. Negyvenként éves korában bekövetkező halála így szinte sorsszerű: 1792. december 4-én talán éppen „chimérai” szándékai vitték sírba. S mi lett az „árkusok”-kal? Tudjuk: az óriási lendülettel és akarattal futott pályán létrehozott opusz sorsa a gyors süllyedés. A prédikátor által képviselt tendenciák azonban nem múltak ki hatás nélkül irodalmunkból.

4.

A Péczeli-féle ellentmondásos mentalitás nem egy megnyilatkozásának láttuk inspiráló hatását a század legnagyobb magyar költőjére, a Gyűjteményt folytatni is akaró *Csokonaira*. A mecénás probléma az ő számára *személyes* kérdés —, a leltárkészítő Péczeli azon a nyomon járt, amelyen a műalkotást létrehozó 20 éves debreceni diák. Az új, polgári erkölcs tételeinek kisugárzása centruma is lehetett Debrecen felé a komáromi paplak, lakója pedig a csak érdemei miatt hírel jutalmazott literátor képe. Egy szabadabb, az Iskolától eltérő esztétikai gondolkodás bontakozásához is hozzájárulhatott a prédikátor. Vitéznek — ódázva a *Magánosság*hoz — már nem először kellett leírni a, hogy a poéta „*teremt új dolgokat*” a „*semmiből világokat*”, hiszen elhangzott tíz évvel korábban a Földi János által jól ismert Hírmondó-cikkben, hogy a poéta „*teremt ott is, ahol semmi nints*”. S e cikk másik gondolata, hogy a poéta képzelete „egy pertzents alatt az egész világot öszvejárja”, szintén az oly gyakran felemelkedő lelkű Csokonai ihletére utal, s arra a helyre mutat, ahonnan — igaz, visszahullva, de — *Az ember a poézis első tárgya* c. vers poétája felröppen földet is elhagyó égi útjára. De Csokonai *egész* életműve — s ez is a kontaktus egyik formája — Péczeli ellen van. Az ő plebejusi, rokokós művészete pole-

mikus éllel feszül szembe Péczelinek a neosztoikus tendenciák hordozójává desztillált Youngra épített erkölcsi sugallataival; másszóval: Csokonai erkölcsi magatartása elveti az igénytelenséget. A *vidám természetű poéta* c. 1793-as költeménye így tulajdonképpen igen komoly fordulatot jelölő vers: éppen Young-gal és Hervey-vel számol le új és saját költő magatartásának védelmében. A kompromittált „virtus”-okat dobja félre, illetve tetézi meg az *Uj esztendei gondolatok* c. verse is, egy költeményen belül ábrázolva e folyamatot. A vers első kifutása („Utas, itt fekszik Vitéz,) Egy nap XXIV óra: ennyit ére”) még teljesen az általa is megjárt youngi tartományban mozog. A Péczeli által fordított *Éjtszakákban* (Időről c. fejezet) szerepelnek ilyenfajta gondolatok: „Minden nap egygy elvégzetett élet”, vagy: Halandó! Tudod mennyit ér egy szempillantás?” — De a folytatás rácafol erre: félrelöki az ellentmondásos virtust, s a befejező gondolat a boldogságról lemondani nem akaró, plebejus-felvilágosult poétáé. Költészetének rokokós színei e háttérből súlyosabb jelentéssel tűnhetnek elénk.

De a kor másik hatalmas alakjának *Kármán József*nek életműve is kimutatható kapcsolatban van a Péczeli féle oeuvre-rel, s az a tagadásban is megmutatkozó rokonság, amely ott lappang a komáromi pap és az Uránia ifjú szerkesztője között, talán mélyebb motívumokat is mutat s általánosabb is, mint a Csokonaihoz fűződő viszony. S mivel a kortársi, illetve az őt közvetlenül előző magyar irodalomra direkt utalás alig van Kármán művében, előbb az eddig nem dokumentált feltételt: Kármán Péczeli- illetve Gyűjtemény-ismeretéről kell ejtünk néhány mondatot.

Nem túl jelentős, de mégis elgondolkodtató az, hogy az Uránia indulását a Hírmondóban bejelentvén, Kármán mindkét alkalommal felsorolja a már akkorára megszűnt folyóirat-elődöket, és — az időrendben is korábbi kassai Magyar Múzeumot, valamint az Orpheust is megelőzve — mindig a Mindenés Gyűjteményt említi először.²² A fogalmazó elme ösztönös mozgását, talán önkéntelen — szubjektív kategorizálását jelzi ez a véletlennek tűnő kis mozzanat, amely azonban — jobban széttekintve — szinte szükségszerű. Elég világosan kimutatható ugyanis, hogy Kármán apja, a losonci prédikátor révén a szintén felvidéki származású Péczeli ismeretségben volt a familiával, ha korábban is, de az idős Kármán szintén Svájcban tanult, itthon pedig a Péczeli által is tisztelt Ráday Gedeon embereként működött. Nem túlságosan merész feltételezés, ha úgy véljük, hogy amikor Péczeli 1786-ban, Debrecenből, Varjas temetéséről hazajövet kitér — mint Rádayhoz írja egyik levelében — „barátait és atyafiait” meglátogatni Losoncon, akkor ezek között volt, ha ugyan nem ő volt az első, a község hozzá hasonlóan Európát járt prédikátora.²³ Később ajánlja majd Gyűjteményében az öreg Kármán Osterwald-fordítását (II. 19.), ahol azt is tudja, hogy a mecénás, Szilassy László ingyen is osztogatta a költségen nyomtatott munkát. Mindezek figyelembe vételével nyugodtan állíthatjuk, hogy amikor az ifjabb Kármán 1789 szeptemberében — pontosan nem tudni miért — megszakítja bécsi tartózkodását s mintegy öt hónapi (1790 február elejéig tartó) időre Komáromba utazik Lizi hugához, akkor nem csupán sógoránál időzik, hanem bizonyára tesz jónéhány látogatást apja ismerősénél, a város immár országszerte ismert literátus papjánál is.²⁴ A prédikátor pedig éppen ekkor, ez év szeptemberében bocsátja útjára a Mindenés Gyűjtemény első „leveleit”; most indítja el újra azt a vállalkozást, amelyet az ifjú látogató később Urániájának forrásai között feltétlenül számon kell tartanunk. Bármennyire is több izléssel és

²² Az Uránia idézett hirdetéseit közli GÁLOS REZSŐ: Kármán József. Bp. 1954. c. monográfiájának Függelékében: A Magyar Hírmondóban megjelent cikkei az Uránia megjelenéséről. 158.

²³ Péczeli Rádayhoz intézett levelét I. Ráday Levéltár: Ráday I. Gedeon levelezése. 1872. Péczeli — Ráday I. Gedeonhoz, 1786. szept. 18.: „... azért is utamat vettem Miskolcnak és Losoncnak, hogy azon a részen lévő Atyámfiat és Barátimat is egygy úttal meglátogathassam...”

²⁴ Kármán komáromi tartózkodásának körülményeiről ír Gálos i. m. 41–42., de érdekes, hogy egy szót sem ejt arról, hogy Komáromban ekkor működött író!

választékossággal készült Kármán vállalkozása, Urániája „vegyes” anyagának tervezeténél észre kell venni, hogy „mindenes” Gyűjtemény már magyar előzményei között szerepel: lényegében ugyanazokat a témákat hirdeti meg ő is induló folyóiratának „foglatjában”, amelyekkel a komáromi vállalkozás is szolgált olvasóik. Néha még a cikkek által feldolgozott források mögött is az azonosságot kell vélnünk. Pl. az Urániában jónéhány folytatásban következő „*Nemzeteknek szokásai házasadáskor*” esetében, amely ugyanazt a témát mérli ki, mint a Gyűjteménybeli *Golkonda, Arrakán, Siám, Korea Országokban való házadás Módja* I. 350—353) c. cikk és folytatásai (I. 370—72; I. 429—431.). Az Uránia szerkesztőinek kulcsproblémája, a *nőnevelés* kérdése is gyakori téma a Gyűjteményben — elég sűrűn szerepel olyan jellegű írás, amelyet Kármán a foglatban „Nagy tettei nevezetes asszonyoknak” c. rovatba tartozónak vélhetett. S ha mást is értenek nőnevelés irányán, azért véleményük sokban azonos is lehetett, pl. Péczeli egyik ilyen tárgyú cikkének (I. 83) felkiáltása: „*Hogy eshetik az meg, hogy illy rosszul neveltetik az emberi nemzetnek szebbik fele?* —, amellyel bizonyára Kármán is egyetértett, s így természetesen módon rögzídhett meg tudatában, hogy azután ő is hasonló frazeológiával sóhajtson fel Jelentésében az aszszonyi nemhez: „*Mint esik meg az mégis, hogy az emberi nemzet szép felének formálását, hasznos gyönyörködtetését annyira el-felejtjük?*” Vagy a *Módit* író Kármán olyan nőt ábrázol, aki szívtelen gyermekeéhez, de odavan kutyájáért; s a Gyűjteményben is van írás — ugyanúgy Juvenális mottót idézve, mint Kármán — arról, hogy „Némelly Bétsi Dáma” „szégyenli maga magzatját ölébe venni: pedig Mops kutyáját kényesen hordozza karjain.”

Ezek a tények talán kellő erővel vallanak arról, hogy Kármán jól ismerte a Gyűjteményt, s hogy bizonyára ismerte a szerkesztőt is, akivel öt hónapon át egy városban is tartózkodott, s alapul szolgálhatnak arra is, hogy hitelesen mutathatunk rá koncepciót illető kapcsolatra is a zseniális Kármán és Péczeli, a szürkébb, de idősebb s imponálóan művelt literátor között. Szóltunk arról, hogy a Gyűjteményt szerkesztő Péczeli jellemzője egy bizonyos „irodalmiasított” ország utáni vágyakozás, és sajátos, tulajdonképpen irodalmiatlan irodalomértelmezése miatt szemléletében rendkívül megnőtt a szerepe az ilyen szempontú „környülállásainknak”, anyagi lehetőségeknek; számára általában mellékes szempont a speciálisan irodalmi kérdések iránti érdeklődés. S éppen ez az a pont, ahol valami rokonság érezhető Kármán és Péczeli között. Őt esztendővel később ugyan, de az Uránia szerkesztője is hozzáhasonlóan, egy „irodalmiasított” ország ideálképét, s nem pedig kifejezetten literatúránk fejlettségét nézve indítja nagy tanulmányát. Őt egy ilyenfajta nézőpontból kapott általános képnek a leverő tanulsága, s nem pedig az adott magyar irodalmi fejlődés állapota vezeti el azzal a keserű megállapítással való egyetértéshez, hogy a „mi klimánk ellenséges a tudományoknak”, s az ezt követő elemzéshez. Összkulturális, s nem irodalmi szempontok szerint közelít a magyar glóbuszhoz, mint pl. Kazinczy vagy Batsányi, akik *ebből* a szempontból nem látnak olyan leverő képet, mint Kármán. Ők, ismervén az őket közvetlenül megelőző magyar irodalmat, írók-elődök inspiráló kezdeményeit—Kazinczy Báróczy magyarságán sikolt fel, Baróti Sz. inverziói búvölik, Batsányi Ányosért lelkesül és — tisztelven a poézist, tiz esztendővel korábban is igazul állapíthatták meg, hogy a „Poézisban már jó tova mentünk”. Az ő mindent egybeemelő elégtelensége az addigi magyar irodalom produktumaival szemben — talán joggal állíthatjuk —, nem csupán igényességének következménye, hanem sajátos, az általánostól eltérő irodalomközelítése készségének is. Ő nem mint *poéta* lép be irodalmunkba, a „versecskék” elleni felháborodása nem csupán a tényleges versecskék miatt lehetséges, de feltétlen benne van — ahogy erre rosszállóan Gálos Rezső is rámutat — a verses forma iránti közönye is. A „nyomos tudományok” mellett nála a poézis — *csak* poézis, s az elvi elismerést mindig kíséri a megszorító *de* szócska is. Ez a magyar irodalmi hagyományokat (a verseket) lenéző fellépés, a *Zaire* Elő-beszédét író Péczeli külföldről hozott (persze itthon hamar elhalkuló) hevületét juttatja eszünkbe. De ugyanennek a közelítési módnak—Péczelivel szintén rokon — következménye-tünete, hogy Kármán elméletileg közömbös a *nyelv* és *stílus* iránt (ami

persze nem jelenti azt, hogy gyakorlatilag nem volt stílusművész), kitételeit: „... dolgot, ne héjt, velőt nem formát, de valóságot” nyilván így kell értelmeznünk. A „nyomos tudományok”, a gráciákkal felékesített „nyomos” tudományok kérnek itt teret maguknak (a „res”) és mellettük pedig egy nyugat-európai” jellegű, forradalom előtti szentimentális magatartás.

Kármán és Péczeli rokonságát tehát kiindulópontjaik közötti megfelelésben, klasszicizmusuk megbontottságának jellegében vélhetjük felfedezni. A „dolgot” túlhangsúlyozó koncepció tűnik egyformán elő, s amennyiben előrelépnek a „tisza” klasszikától az esztétikai gondolatok terén a romantika felé, a *nyelvre* vonatkozó felfogásukkal ugyanannyit vissza a klasszicizmusnak egy vulgáris változata felé. Éppen azt becsmérlik ők a literátori törekvésekben, amely pedig nálunk alapfeltétel volt egy korszerű — s szintén megbontott — klasszika áthasónításában: a zseni-elvnek a nyelv-re-stílusra vonatkozó érvényesítését.²⁵ Persze az irodalomhoz való közelítésük azonos iránya mögött más világnézet, más érzület és (Kármán részéről) jóval nagyobb tehetség áll. Innen van, hogy az Uránia szerkesztője végeredményül Péczeli törekvéseinek éppen *diametris* pontjait kapja: az érdem-problematikát felvető Fanny morálja gyökeres ellentéte Youngénak, a kultúrált ország vágyképe őt nem tolmácsolásra bízditja, hanem — eredetiségre. Irodalmunk soron következő társadalmi feladataihoz azonban nem megfelelő a kármáni program sem: a közvetlen jövő Kazinczy reális nyelvújítási küzdelméé, egy reálisan kibontakozható klasszicizmus kiépüléséé. Péczeli működéseknek eszmei tendenciái leginkább Kármán őt „megszűntetve-megtartó” művében élnek tovább, de erről a maga romantikájának első noccanását megérző, a Nemzet tsinosodásának íróját²⁶ idéző Kőlcsey már semmit sem tud.

Ференц Биро

ЙОЖЕФ ПЕЦЕЛИ, II.

Переводы Пецели из сочинений Вольтера служили йозефинистским целям, однако йозефинизм проповедника, характеризуемый прочими очерками, непрерывно изданными памфлетами и газетными статьями является иллюзорным с самого начала. Он был убежден в том, что целью Йозефа Второго является приведение венгерской нации к процветанию, и что в том, что ему не удалось достичь этого, виновны в первую очередь «сами венгры», плохие советники, вводящие императора в заблуждение, как и магнаты, которые почувствовали отвращение к своей нации. В очерке доказывается, что Пецели продолжает быть приверженцем императора и тогда, когда его журнал, Минденеш Дьюйтемень (Всеобщее собрание) наполняется национальными требованиями. Однако национальное движение, возглавленное дворянством, все-таки вызывает чувство недостатка в проповеднике, и его неудовлетворенность создает большое напряжение, так как он может считать уже исключительно дворянство поддерживателем национальной славы. Его настроение изменяется в зависимости от того, в каком освещении проявляется дворянство, которое заботится только о своих классовых точках зрения и касается национальных отношений лишь посредством последних. Пецели считает, что национальной славы можно достичь в области литературы, и столь часто проявляющееся в этой области равнодушие показывает и призрак смерти нации, в которой антиципируется романтизм. В его мышлении литература получает огромную роль в 1790-ых годах, но решающей функцией его соображений о литературе является националистическая документация славы, которая резко противоречит его воззрениям в период его ненарушенных йозефинистских мнений, то-есть, целям построения монархической морали. Это объясняется тем, что он желает достичь своих целей, параллельных просветительной философии, служа независимым от последнего и противоречивым политическим силам. В его соображениях о литературе отражается его зависимость от монархического и сословного строя. Из этого вытекает, что он сохраняет бароккоподобный стиль старой литературы даже и во второй половине

²⁵ A magyar klasszika zseni-elvét a nyelv-re vonatkozóan I. HORVÁTH KÁBOLY: A klasszika romantikába. MTA I. OK 1962. 231—266.

²⁶ Kármán hatását az ébredő magyar romantikára I. SZAUDER JÓZSEF: A magyar romantika kezdeteiről. c. tanulmányában. (A romantika útján. Bp. 1962. 20—24.)

1780-ых лет. В его положении использование языковых средств вызывания эффектов играет важную роль.

Он представляет собой одного из типических писателей своего периода, творчество которого быстро утонуло, но который в свое время, именно вследствие своей «двойной связанности», имел весьма значительное влияние. В очерке при помощи филологической документации доказывается, что великие творцы конца 18. века, как, например, между прочими, Чоконаи и Карман, были в глубоком духовном контакте с творчеством комаромского священника.